

บทที่ 4

รูปแบบและคติความเชื่อพระศิวะในสมัยรัตนโกสินทร์

กรุงรัตนโกสินทร์ได้กลายเป็นราชธานีของประเทศไทยเมื่อ พ.ศ.2325 โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงย้ายเมืองหลวงจากฝั่งธนบุรีมาอยู่ฝั่งกรุงเทพฯ และทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ มากมาย รวมถึงด้านการศาสนา ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูก็เป็นอีกศาสนาหนึ่งที่ได้รับการอุปถัมภ์จากราชสำนักเป็นอย่างดี เช่น การก่อสร้างเสาชิงช้าและเทวสถานโบสถ์พราหมณ์ในปี พ.ศ.2327 และพราหมณ์ยังเป็นผู้ประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ ในราชสำนักอีกด้วย โดยคติความเชื่อเรื่องพระศิวะนี้สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาและสมัยธนบุรี ทั้งพระนามของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และบรรดาศักดิ์ของขุนนาง ที่ปรากฏพระนามพระศิวะ รวมถึงพระราชพิธีต่าง ๆ ที่มีพระศิวะอยู่ เช่น พระราชพิธีตรียัมปวาย-ตรีปวาย หรือการสรงเสริญ และกล่าวถึงลักษณะของพระศิวะในวรรณกรรม อย่างไรก็ตามคติความเชื่อเรื่องพระศิวะตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 5 มักรับรู้กันแต่ในราชสำนักเท่านั้น

ภาพที่ 4-1 สถานพระอิศวร เทวสถานโบสถ์พราหมณ์ เสาชิงช้า

คติความเชื่อเรื่องพระศิวะแบบจารีต

เนื่องจากคติความเชื่อเรื่องพระศิวะในกรุงเทพมหานครตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 5 ได้สืบเนื่องต่อมาจากคติความเชื่อเรื่องพระศิวะในสมัยอยุธยาและสมัยธนบุรี ซึ่งทั้งสมัยอยุธยา และสมัยธนบุรีต่างก็ถือคติความเชื่อเรื่องพระศิวะก่ำจัดอยู่ในกลุ่มราชสำนักและพราหมณ์เท่านั้น ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 5 ก็ยังคงถือคติความเชื่อเรื่องพระศิวะแต่ในเพียงกลุ่มพราหมณ์ และราชสำนักอยู่เช่นเดิม โดยมีคติความเชื่อในด้านต่าง ๆ ดังนี้

พระนามของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์

พระนามในสุพรรณบัฏของรัชกาลที่ 1-3 มีชื่อของเทพต่าง ๆ ปรากฏในพระนามด้วย เพื่อแสดงถึงบารมีของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งมีชื่อของพระศิวะปรากฏอยู่ด้วย ในส่วนพระนามของรัชกาลที่ 1 ปรากฏชื่อของพระศิวะ ดังนี้ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และคณะ. 2474, หน้า 5)

สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรมหจักรพราหมณ์มหาจักรพรรดิราชาธิบดินทร์ ธรณิน
 ทราธิราช รัตนากาศภาศกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร์ **ตรีภูวเนตรวรนายก** ดิลกรัตนราช
 ชาติอาชาวศรัย สมุทัยดโรมนต์ สกลจักรวาลาธิเบนทร สุริเยนทราธิบดินทร์ หริหรินทรา
 ธาธาธิบดี ศรีสุวิบูลยคุณกนิษฐ ฤทธิธามะศวรมหันธ์ บรมธรรมาภิราชาธิเบศร์ โลกเชษฐ
 วิสุทธิ รัตนมงกุฎประเทศศคตา มหาพททางกร บรมบพิตร

ในส่วนพระนามของรัชกาลที่ 2 มีชื่อพระศิวะปรากฏอยู่ ดังนี้ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และคณะ, 2474, หน้า 26)

พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิราชาธิบดินทร์
ธรรณิทรราชธิราช รัตนากาศภาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศ **ศรีภูวเนตรวรนายก** ดิลก
รัตนราชาติอาชาวศรัย สมุหทัยโดมนต์ ลากลจักรวาฬาธิเบนทร สุริเยนทราธิบดินทร์
หริหรินทรา ธาราธิบตี ศรีวิบูลยคุณอนันิษฐ ฤทธิราเมศวรมหันต บรมธรรมิกราชาธิราช
เดโชชัย พรหมเทพาติเทพนฤบดินทร์ ภูมित्रปรมาธิเบศ โลกเชษฐวิสุทธิ รัตนมัญญประกาศ
คตามหาพทธางกรบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว

ประกาศอธิษฐานนำพระพิพัฒน์ศรีอภิญญาพึงพระบรมโพธิสมภาร รัชกาลที่ 2 เป็นคราว
ที่ชาวมอญเกิดกรณีพิพาทกับพม่า แล้วอพยพเข้ามาพ้องพระบรมโพธิสมภารรัชกาลที่ 2 ซึ่งในประกาศ
ปรากฏพระนามของรัชกาลที่ 2 ที่มีชื่อของพระคิระปรากฏอยู่ดังนี้ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550 ข,

หน้า 25) "...พระราชโองการ แห่งพระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรคอิศวรบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว..."

ประกาศเทพยดา แลพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่ามารับปลื้มกรรม ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงสันนิษฐานว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 ในประกาศกล่าวถึงพระนามของรัชกาลที่ 2 ซึ่งมีชื่อของพระคิระปรากฏอยู่ดังนี้ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550 ข, หน้า 57) "...แล้วพระบรมชนกนารถ ทรงพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระมเหศวรสุนทร ไตรเสวตรคชาดิศรมหาสวามินทร์ สืบศิริราชมไหศวริยาธิปัตติต่อพระวงศ์มา..."

ประกาศสังเวทยะเวทดากรุงเก่า รัชกาลที่ 5 แก่ไขอนุโลมตามประกาศรัชกาลที่ 4 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงสันนิษฐานว่าพระยาศรีสุนทรโวหาร (פק) เรียบเรียง มีชื่อพระคิระปรากฏในพระนามของรัชกาลที่ 2 เช่นเดียวกับประกาศเทพยดา แลพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่ามารับปลื้มกรรม รัชกาลที่ 4

ประกาศสังเวทยะเวทดากรุงเก่า รัชกาลที่ 6 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เรียบเรียงอนุโลมตามประกาศสังเวทยะเวทดากรุงเก่า รัชกาลที่ 5 มีชื่อพระคิระปรากฏในพระนามของรัชกาลที่ 2 เช่นเดียวกับประกาศเทพยดา และพระเจ้าแผ่นดินกรุงเก่ามารับปลื้มกรรม รัชกาลที่ 4 และประกาศสังเวทยะเวทดากรุงเก่า รัชกาลที่ 5

ประกาศสังเวทยะเวทดา พระราชวังบางปะอิน ในงานรัชฎาภิเศก แต่งอนุโลมตามประกาศสังเวทยะเวทดากรุงเก่า ซึ่งก็มีชื่อพระคิระปรากฏในพระนามรัชกาลที่ 2 ประกาศเช่นเดียวกับประกาศสังเวทยะเวทดากรุงเก่า รัชกาลที่ 5

ในพระราชพิธีลงสรงเจ้าฟ้ามงกุฎ เมื่อเสร็จแล้วได้มีการเฉลิมพระนามในพระสุพรรณบัฏว่า (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และคณะ, 2474, หน้า 141) "...สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์ พงศ์อิศวรภักษัตริย์ขัตติยราชกุมาร ."

ในจดหมายเหตุอาลักษณ์ เรื่องอุปราชาภิเศกสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร พ.ศ. 2349 และกฎหมายจากพระนามตั้งกรมเลื่อนกรมตั้งกรมเมื่อปี เกาะ นพศก จ.ศ. 1169 (พ.ศ. 2350) ได้ปรากฏพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีพระนามคิระว่า (สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2468, หน้า 56,58) " พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าบัว ในกรมพระราชวังหลังเป็นกรมหมื่นนเรศโยธี พระองค์ 1..." และ " สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงจางจาร์ึกพระนามในแผ่นพระสุพรรณบัฏว่า... พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้ากรมหมื่นนเรศโยธี นาคนาม..."

ในส่วนพระนามของรัชกาลที่ 3 ปรากฏชื่อของพระคิระ ดังนี้ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และคณะ, 2474, หน้า 91-92)

สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามธิบดี ศรีสินทรมมหารัชมังคลาจารย์ราชบิดินทร์ ธรณิน
 ทหาริราช รัตนาศาณาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร์ **ตรีภูวนะตวรนายก** ดิลกรัตนราช
 ขาติอาชาวไสย สมุทัยดโรมน สากลจักรวาลาธิเบนทร์ สุริเยนทราธิบดินทร์ หรืรินทรา
 ธาธิบดี ศรีสุวิบูลย์ คุณอดิพิษฐ ฤทธิราเมศวร ธรรมิกราชาธิราช เดโชชัย พรหมเทพาติเทพ
 นฤบดินทร์ ภูมินทรปรมาธิเบศร โลกเชษฐวิสุทธิ มงกุฎประเทศศดา มหาพุทธางกูร
 บรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว

ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปรากฏพระนาม
 ของพระคิเวในพระนามรัชกาลที่ 4 ดังนี้ (กรมพระสมมตอมรินทร์, 2550 ข, หน้า 33-34) "...
 พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอภิญญาสมมติเทพยพงษ์ วังชาติศวรรกระษัตริย์... ..จักรกรีบรมนาถ
อิศรารามวรางกูร ...มเหศวรมหินทร มหาราชาวโรดม... ..พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว..."

ประกาศเชิญเทวดาให้สิงในเทวรูปที่กัมพูฉัตร และรูปเทวดาถือหีบพระราชลัญจกร เป็น
 คราวที่รัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้อัญเชิญเทพสถิตในเทวรูปที่กัมพูฉัตรและเทวรูปถือ
 หีบพระราชลัญจกร ในพระนามของรัชกาลที่ 4 ปรากฏพระนามพระคิเวเช่นเดียวกับประกาศอื่น ๆ
 ที่มีพระนามเต็มของรัชกาลที่ 4 ตามพระสุพรรณบัฏ

ประกาศเทวดาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมองพ่นไฟรี เป็นคราวที่รัชกาลที่ 4 บำเพ็ญ
 พระราชกุศลเพื่อไม่ให้มีศัตรูมากล้ำกายอาณาจักร และสร้างความเป็นสิริมงคล ซึ่งในพระนาม
 รัชกาลที่ 4 ปรากฏพระนามของพระคิเว

ประกาศพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นคราวเมื่อ
 รัชกาลที่ 4 ทรงขึ้นครองราชย์ ทรงเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์มีดวงชะตาสมควร
 ขึ้นครองราชย์ด้วยเช่นกัน จึงทรงสถาปนาให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงขึ้นเป็น
 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในประกาศมีชื่อของพระคิเวปรากฏอยู่ดังนี้ (กรมพระ
 สมมตอมรินทร์, 2550 ข หน้า 44-45) "... สมเด็จพระปวเรนทราเมศร์ **มहिศเรศรังสรรค์** มหันตวร
 เดโช... ..**อิศรารามวรางกูร** บรมมกุฎนเรนทรสุริยโสดรานุชาธิบดินทร์ เสนางคนิกรินทรบวรวิเบ
 ศร พลพยุหเนตรนเรศวรมหิทธิวรนายก... ..พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว..."

ในปี พ.ศ. 2394 รัชกาลที่ 4 ทรงเฉลิมพระยศแด่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหมื่นปราบ
 ปราบกษัตริย์ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ กรมพระพิทักษ์เทเวศร และเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ปรากฏพระนาม
 พระคิเวดังนี้ (เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูป, 2538, หน้า 48, 53, 62)

.. บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกพระนามลงไว้ในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหาเมลา **อิสราธิราชวรวงศ์** บรมพงศปฏิพัทธ์ นุสรรัตนวโรภโตสุชาติ บริษัทยาถ นรินทราธิบดี มุสิกนาม.

...จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรงสั่ง ให้เลื่อนพระนามพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนพิพิธภูเบนทร์ ขึ้นเป็นกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร นเรนทรสุริยวงศ์ **อิสวร** พงศพรพิพัฒน์ศักดิ์รัตนธำรง คุณาลงกฎเกียรติวิบุลย อุดุลยเดชบพิตร มุสิกนาม...

...กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ **นเรศรราชวรวงศ์** **อิสวร** พงศพิพัฒน์ศักดิ์อุดมอรรควรยศ วงศประณตนาถ นเรนทร์ พาหนะนรพิตร..

...จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรงสั่ง ให้สถาปนาพระวรวงศ์เธอ ชั้น 2 พระองค์เจ้า**อิสรา**พงษ์ เป็นเจ้าฟ้า**อิสรา**พงศ์ เกวลงศววิสุทธิ สุรสิขมศักดิ์ อภิลักษณ์ปวโรภชาติ บริษัทยาถนราธิบดี.

พ.ศ. 2396 รัชกาลที่ 4 ทรงเฉลิมพระยศแต่พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้านพวงศ์ ก็ปรากฏพระนามพระศิวะดังนี้ (ราชบัณฑิตยสภา, 2538, หน้า 72-73) "...จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรงสั่ง ให้สถาปนาตั้งพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้านพวงศ์ วรวงศ์เอกอรรคมหาภุมมุตมราไชยธ เป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามกรมว่ากรมหมื่น**มเหศวรศิววิลาส** มุสิกนาม..."

ประกาศเทวดาบรมราชาภิเศก รัชกาลที่ 5 เป็นคราวที่บรมราชาภิเศกรัชกาลที่ 5 ครั้งที่ 2 เมื่อปี พ.ศ.2416 ซึ่งในบทอัญเชิญเทวดา มีชื่อพระศิวะปรากฏอยู่เช่นเดียวกับบทอัญเชิญเทวดา ในประกาศบรมราชาภิเศกรัชกาลที่ 4 และในพระนามของรัชกาลที่ 5 ก็มีพระนามของพระศิวะปรากฏอยู่ดังนี้ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550 ข. หน้า 49-50)

..พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฏ... **มเหศวร** มหินทรมหารามาริราช วโรดมบรมนารถชาติอาชาวไศรยพทุธาทีไตรรัตนสรณารักษ์ อุดุลยศักดิ์อรรคน**เรศราธิบดี** เมตตากฤณาธิบดีลพไทย อโนปไมยบุญการ สกลไพศาล มหารัษฎาธิบดินทร์ ปรมินทรมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

² ตามข้อสันนิษฐานของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ดูรายละเอียดในประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2 หน้า 51-52

ประกาศเทวดาในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเศก สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงเรียบเรียง ในประกาศกล่าวถึงชื่อพระคิระในพระนามของรัชกาลที่ 5 เช่นเดียวกับประกาศอื่น ๆ

ประกาศพระราชพิธีรัชมังคลาภิเศก สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง) วัดราชบูรณะเป็นผู้แต่ง ซึ่งปรากฏชื่อพระคิระในพระนามของรัชกาลที่ 5 เช่นเดียวกับประกาศเทวดาบรมราชาภิเศก รัชกาลที่ 5

พ.ศ. 2417 รัชกาลที่ 5 ทรงเฉลิมพระยศแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทเวศร์วรินทร์ ปรากฏพระนามพระคิระ ดังนี้ (ราชบัณฑิตยสภา. 2538, หน้า 122-123, 125-126)

.. จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรงสั่งให้เลื่อนพระนาม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์ เป็นเจ้าฟ้าต่างกรมตำแหน่งใหญ่ในชั้นเจ้าฟ้ากรมพระบำราบปรปักษ์ **มหิศวรศักดิ์สุนทรวิวงศ์** บรมพงศบริพัตร วิวัฒมัยโสดม สรรพศิลป์อุดมกิจ พินเนศวรประสิทธิ์ คุชกรรมศาสตร์ ไกรกลานุวาท กายปฏิบัติณ ลฤษฏีสรรพศุภการสกลรัชฎาธิกิจปรีชาวตโยฬาร ยุติธรรมมาทวธยาศรัย ไตรศรีรัตนธาดา มหันตเดชานุภาพพิตร นาคนาม...

...จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรงสั่งให้เลื่อนพระนามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทเวศร์วรินทร์ เป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วรินทร์ สรรพดินทรเทวาราชวิลาสธารัง บรมวงศ์สรรพเชษฐาวิเศษศักดิ์ อเนกธัญญลักษณบุญวรฤทธิ **มหิศวรพงศ์พิพัฒน์** สุพรรณรัตนจิตราลังการโกศล สุวิมลปรีชาคณาถนกรณ วรเกียรติคุณ วิบุลยศักดิ์ดา อุดลยเดชานุภาพพิตร นาคนาม

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 8 ตอน 45 หน้า 406 วันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2434 เรื่องข่าวสมโภชเดือนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนามสมมติไว้ ซึ่งมีพระนามพระคิระอยู่ในพระนามด้วยดังนี้ “ .สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอุดรเดช **นเรศวรมหาราชาธิบดีนทร์** จุฬาลงกรณินทรวงกูร สมบูรณ์เบญจพรศิริสวัสดิ์ ชัตติยวโรภโตสุชาติ คุณสังกาศเกียรติประภษฐุ ลักษณะวิจิตรพิสิฐบุรุษ ชนุตมรัตน์พัฒนศักดิ์ อรรควรราชกุมาร...”

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 20 ตอน 41 หน้า 708 วันที่ 10 มกราคม พ.ศ.2446 เรื่องประกาศเฉลิมพระนาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าชาย^๑ ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าต่างกรม ซึ่งมีพระนามในพระสุพรรณบัฏ

^๑ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อุดลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก

ได้ปรากฏพระนามพระคิวดังนี้ "...สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช **นเรศวรมหา** ราชาบดี จุฬาลงกรณินทรวรางกูร สมบูรณ์เบญจพรศิริสวัสดิ์ ชัตติยวโรภโตสุชาติ คุณสังกาศเกียรติ ประภษฐุ ลักษณะวิจิตรพิลลีนุศย์ ชนุตรัตนพัฒนศักดิ์ อรรควรราชกุมาร กรมขุนสงขลานครินทร์..."

ในปี พ.ศ. 2454 รัชกาลที่ 6 ทรงเฉลิมพระยศแด่เจ้านายพระองค์ต่าง ๆ ซึ่งมีพระนาม พระคิวดำในพระนามของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ดังนี้ (เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม 2, 2538. หน้า 43)

...จึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้เลื่อน พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวง**นเรศวร** ฤทธิ์ ขึ้นเป็นกรมพระ มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ**นเรศวรฤทธิ์ มหิศวรราชวรางค์** สิริทิประสงค์กฤดาธิการ สุธนสันดานสีตล หฤทัย มไหศุขวิยาชนิตธาตา สุปรีชาสรรพกิจโกศล วิมลสุจริตจริยาวัตร พุทธาทิรัตน สรณารักษ์ อุดมศักดิ์บพิตร นาคนาม...

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 33 หน้า 212 วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2459 เรื่องประกาศเฉลิม พระปรมาภิไธย ในพระนามเต็มของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปรากฏพระนาม พระคิวดังนี้

...พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล... **มเหศวรมหิทธิมหารามาทิราช** ไรดม อุดลยศักดิ์อรรคนเรศรามาธิบตี เมตตากฤณาสีตลหฤทัย อโนปไมยบุญการ สกล ไพศาลมหารัษฎาธิเบนท์ ปรเมนทรรวมิกมหาราชาทิราช บรมนารถบพิตร พระมงกุฎ เกล้าเจ้าอยู่หัว .

คำประกาศเทวดาในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 6 สมเด็จพระมหาสมณ เจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรสทรงพระนิพนธ์ พระนามพระคิวดำปรากฏในพระนามของรัชกาลที่ 6 เช่นเดียวกับที่ปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 33 หน้า 212 วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2459

ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 42 ตอนพิเศษ 0 ก ยังกล่าวถึงพระนามเต็มของ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในตอนคำถวายพระพรชัยมงคลฝ่ายหน้าในงานพระราชพิธี บรมราชาภิเษก ซึ่งปรากฏพระนามพระคิวดำว่า

.. พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก ... **มเหศวรมหิทธิมหารามาทิราช** ไรดม บรมนาถชาติอาชัณยาศรัย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ วิศิษฎศักดิ์อัครนเรศวราธิ บตี เมตตากฤณาสีตลหฤทัย อโนปไมยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิเบนท์ ปรเมนทรรวมิกมหาราชาทิราช บรมนารถบพิตร พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว...

พ.ศ. 2472 รัชกาลที่ 7 ทรงเฉลิมพระยศแด่เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวง โดยปรากฏพระนามพระศิวะดังนี้ เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม 2, 2538, หน้า 273)

...จึงมีพระบรมราชโองการมาณพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่งให้เลื่อนพระนาม กรมสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวง มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่าสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุลเดช นเรศวรมหาราชาธิบดีนทร จุฬาลงกรณนทรารวงกูร สมบูรณ์เบญจพรสิริสวัสดิ์ ชาติติยวิโรโตสุชาติ คุณสังกาศเกียรติประภักษ์ ลักษณะวิจิตรพิสิฐบุรุษ ขนุดมรัตน์ พัฒนศักดิ์ อัครวรราชนรินทร์เชษฐาธิปัตย์ กรมหลวงสงขลานครินทร์...

จากพระนามดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อแบบสมมติเทพ อุปัติเทพ และ พระวิสุทธิเทพตามแนวคิดทางพุทธศาสนา (หม่อมราชวงศ์ศุภวัตร เกษมศรี, 2556, หน้า 32) ที่ถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ รวมถึงพระนามของพระบรมวงศานุวงศ์ ที่ปรากฏพระนามของ พระศิวะ อันแสดงให้เห็นว่านอกจากพระมหากษัตริย์ที่ถือว่าเป็นสมมติเทพ พระบรมวงศานุวงศ์ก็ ยังถือเป็นสมมติเทพด้วยเช่นกัน ทำให้พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์มีฐานะทางสังคม เหนือกว่าคนธรรมดาทั่วไป และได้รับอภิสิทธิ์ในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ เหนือคนธรรมดา ซึ่งคตินี้ ได้สืบเนื่องต่อมาจากสมัยอยุธยาและธนบุรี

ตำแหน่งของขุนนาง

นอกจากพระนามของพระศิวะปรากฏอยู่ในพระนามของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์แล้ว พระนามของพระศิวะยังปรากฏอยู่ในชื่อตำแหน่งหรือบรรดาศักดิ์ของขุนนาง อีกด้วย ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีบันทึกการเลื่อนตำแหน่งพร้อมชื่อตำแหน่งหรือบรรดาศักดิ์ที่ปรากฏ พระนามพระศิวะไว้ ดังนี้ (กรมศิลปากร, 2521, หน้า 47, 48, 61, 173, 223, 235, 279)

...ให้พระยาราชพงษานุรักษ์ (คุณ ณ บางช้าง) ศรีศักดิ์สมบูรณมณูญอัทยาไศรย อภัยพิริยพาน ผู้ว่าราชการเมืองสมุทรสงคราม เปนพระยามหิศรราชสัมพันธ์ สรรพราชนิกุลานุรักษ์วงษาพิทักษ์ประธานาธิบดี อภัยพิริยพาน จางวางผู้กำกับราชการ เมืองสมุทรสงคราม ให้คงศักดินา 5,000 ทำราชการตามตำแหน่งตั้งแต่บัดนี้ไป...

...ให้เลื่อนพระยาพิพิธภักดี ศรีสุลต่านมหะมัดรัตนานุชิตสิทธิสุนทรบวรวิวงษา พระยาปลัดดิน ชาติรับราชการโดยความสวามิภักดิ์ ชื่อสัตย์สุจริตมานานัน มีอศิริยศใหญ่ยิ่งขึ้นไป มีนามตามตำแหน่งยศว่า พระยาเดชานุชิตมหิศรราชยานุกูล วิบุลภักดี

ศรีสุลต่าน มหัตร์ตันธาดา มหาประธานาธิบดีการ เป็นผู้กำกับดูแลรับผิดชอบในราชการ
เมืองกลันตัน...

...ให้เลื่อนพระยารัตนเสฐีคนเก่า (คอซู้เจียง ณ ระนอง) เป็น**พระยาดำรงสุจริตมหิศร
ภักดี** จางวางผู้กำกับราชการเมืองระนอง ให้คงถือศักดินา 3,000 ทำราชการตามตำแหน่ง
ตั้งแต่บัดนี้ไป.

...ให้นายสวาด มหาดเล็ก บุตรเจ้าหมื่นเสมอใจราช (เอม) เป็น**หลวงมหิศรราช
บรรณาการ** เจ้าพนักงานรับของส่วยต่าง ๆ ในกรมพระคลังมหาสมบัติ ถือศักดินา
600..

...ให้**หลวงศิวาจารย์** ปลัดกรม (แจ่ง) เป็นพระครูอักษราจารย์ เจ้ากรมโหรดาจารย์ ถือ
ศักดินา 800 ..

...ให้พราหมณ์รุ่ง เป็น**หลวงศิวาจารย์** ปลัดกรมโหรดาจารย์ ถือศักดินา 600...

จากชื่อตำแหน่งหรือบรรดาศักดิ์ดังกล่าว เห็นได้ว่ามีพระนามพระศิวะปรากฏอยู่ โดย
คำแรกที่มีความหมายถึงพระนามของพระศิวะ ก็คือมหิศร อันเป็นคำสมาสระหว่างคำว่า มหา
กับ อิศร ซึ่งคำวามหาตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง ยิ่งใหญ่ ส่วนคำว่าอิสร
ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายไว้ว่า เป็นใหญ่เช่นกัน โดยคำว่าอิสรนี้
แผลงมาจากคำว่าอิสวร ซึ่งคำว่าอิสวรก็คือพระนามหนึ่งของพระศิวะนั้นเอง ทั้งนี้ ในพจนานุกรม
ฉบับราชบัณฑิตยสถานยังแสดงให้เห็นว่า คำว่ามหิศร เป็นคำที่แผลงมาจากคำว่ามเหศวร ซึ่งคำ
ว่ามเหศวรก็คือพระนามของพระศิวะอีกเช่นกัน ส่วนอีกคำหนึ่ง ก็คือคำว่าศิวา ซึ่งแผลงมาจาก
คำว่าศิวะ อันเป็นพระนามของพระศิวะอีกเช่นกัน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556)

สำหรับความหมายที่ปรากฏในตำแหน่งหรือบรรดาศักดิ์นั้น สื่อความหมายว่าขุนนาง
เหล่านี้เป็นผู้ที่รับใช้พระศิวะ เช่น พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี หรือพระยามหิศรราชสัมพันธ์ เป็นต้น
ซึ่งพระศิวะในความหมายนี้ก็หมายถึงพระมหากษัตริย์อันดำรงฐานะเป็นสมมติเทพ ส่วนอีกกลุ่ม
ตำแหน่งหรือบรรดาศักดิ์คือ หลวงศิวาจารย์ ซึ่งเป็นตำแหน่งของพราหมณ์ในราชสำนัก แสดงให้
เห็นว่าพราหมณ์ในราชสำนักเป็นผู้ที่ประกอบพิธีตามแบบไศวนิกาย ซึ่งนับถือพระศิวะเป็นใหญ่
เหนือเทพองค์อื่น ๆ โดยพราหมณ์ในราชสำนักรัตนโกสินทร์นี้ เป็นพราหมณ์ที่รัชกาลที่ 1 ได้เชิญมา
จากนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นกลุ่มเชื้อสายพราหมณ์จากอินเดียใต้ที่นับถือไศวนิกาย

พระราชพิธี

คติความเชื่อเรื่องพระศิวะแบบจารีตในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้สะท้อนออกมาในรูปแบบของการประกอบพิธีในราชสำนัก โดยในราชสำนักได้ปรากฏพระราชพิธีต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระศิวะดังนี้

ประกาศเทวดาครั้งหล่อแก้วพระศรีศากยมุนี เป็นคราวที่รัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์พระศรีศากยมุนีให้ถูกต้องตามพระพุทธรูปลักษณะตามที่ปรากฏในพระบาลีและพระอรรถกถา ซึ่งการปฏิสังขรณ์ครั้งนี้ รัชกาลที่ 1 มีพระราชดำรัสให้อาราธนาพระผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายคามวาสีและอรัญวาสี โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานเพื่อสวดพระปริตร รวมถึงสวดอัญเชิญเทวดาต่าง ๆ มาดูแลรักษาพระศรีศากยมุนี ซึ่งในประกาศนี้ปรากฏชื่อพระศิวะดังนี้ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550 ข. หน้า 21) - "...ขอเชิญทั้งภูมเทพดาอันสถิตในยอดคีรีมีพระมเหศรเป็นอาทิ . "

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) มีพระราชพิธีอุปราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้านั่งเกล้าเจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ พ.ศ.2352 หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ปลุกโรงพิธีพราหมณ์และตั้งพนมบัวตรพลีสำหรับโหรบูชาเทวดา ในโรงพิธีพราหมณ์ตั้งเทวรูปพระศิวะพระนารายณ์ เป็นต้น (ศรีพนม สิงห์ทอง, 2505, หน้า 119-120)

คำอาราธนาเทวดาอ่านประกาศเมื่อเฝ้าฯ ถวายสัตย์ รัชกาลที่ 3 เป็นคราวที่เฝ้าระบอบในหมู่ข้าราชการและประชาชนทั่วไป ทำให้เศรษฐกิจของประเทศตกต่ำ รัชกาลที่ 3 จึงทรงประกาศให้เฝ้าฯ มีการอัญเชิญเทพเพื่อมาเป็นสักขีพยานในการเฝ้าฯ ซึ่งมีพระนามพระศิวะในบทอัญเชิญเทพเหมือนกับบทประกาศเทวดาครั้งหล่อแก้วพระศรีศากยมุนี รัชกาลที่ 1

ในตำรับนางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นราวรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ทองเพียร สารมาศ และคณะ, 2539, หน้า 233) ได้กล่าวถึงลัทธิของพราหมณ์ในสุโขทัย ซึ่งมีการบูชาและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเทพต่าง ๆ รวมทั้งพระศิวะ ซึ่งมีเนื้อหาดังนี้ (ทองเพียร สารมาศ และคณะ, 2539, หน้า 241-242, 274-275, 284-285)

ว่าด้วยลัทธิของพราหมณ์

พราหมณาจารย์อันทรงประวิษฐคุณทาลลุ่มา ซึ่งมีชาติตระกูลมิได้เจือ ก็ย่อมวิเศษด้วยไตรเพทเวทมนตร์ รู้ลักษณะผูกพรตกระทำการพระราชพิธีทั้งสิบสองเดือน เพื่อให้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระจำเริญในราชสมบัติปราศจากภัยอันตราย อันว่าพระมหากษัตริย์ชาติติยะราชตระกูลก็ดี แลนรชาติประชาชายหญิงตระกูลทั้งหลายก็ดี ย่อมเชื่อเชิญพราหมณ์หมู่ไปในการมงคลต่าง ๆ มีการทำอาวหาหมงคลเป็นต้น

พราหมณ์ก็บันลือเสียงสังฆฆตน้ำอ่านอิศวรรเวทวิชฌมนตร์อวยชัยให้พรโดยคัมภีร์
 ไสยศาสตร์แล้วก็รับเอาเครื่องสักการะคือทรัพย์อันเป็นแก่นสารควรแก่พราหมณ์พึง
 บริโภคใช้สอย หนึ่งโสด สมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้า กับหมู่พราหมณ์ชาติทั้งปวง
 ย่อมสร้างสถานที่เทวรูปไว้ในราชธานี แลนิคมคามเมืองขึ้นออกเป็นหลายแห่งหลายตำบล
 อันพระเทวสถานนั้นมีสามอย่าง คือ สถานพระสยามภูวนาถนั้นหนึ่ง สถานพระนารายณ์
 นั้นหนึ่ง สองเทวสถานนี้พราหมณ์พิธีทั้งห้าชาติ มีชาติไวยอีก เป็นต้น ย่อมนับถือกระทำ
 สักการบูชา และสถานพระเทวกรรมอีกสถานหนึ่งนั้นเป็นที่นับถือแห่งพราหมณ์ชาติ
 พฤติภาค ย่อมกระทำสังเวทบรรพตามตำรับพระคชกรรม อันสถานเทวรูปทั้งสาม
 สถานดังกล่าวนี้ ก็ย่อมวิจิตรไปด้วยเลขาเขียนวาดเป็นลวดลายต่าง ๆ มีศาลารายเป็นที่
 อาศัยแลโรงมานพสำหรับพราหมณ์ทั้งหลายนั้นสาธยายมนตร์ แล้วก็แว่วงไปด้วย
 กำแพงแก้วเป็นบริเวณวัด พื้นลานราบรื่นโรยทรายพรรณอันขาว ปลูกต้นพฤกษาเวฬุ^๑
 เป็นพญาไม้ ปลูกต้นชุมแสงต้นระงับเป็นไม้บริวาร ปลูกทั้งพรรณไม้ดอกเจ็ดอย่างไว้บูชา
 ในการพิธีทุก ๆ แห่ง แลพระเทวสถานแห่งใดที่กว้างขวางเป็นสถานใหญ่ ก็มีศิลากระทำ
 เป็นไกรลาสบรรพต มีรูปศิวลึงค์ตั้งอยู่บนยอดภูผา ล้วนหล่อด้วยทองสัตตะโลหะสูงแปด
 ศอกบ้าง สิบศอกบ้าง ในเชิงบรรพตนั้นก็ล้อมด้วยเขื่อนเสาศิลามีลายแลสีต่าง ๆ แล้วก็
 มีปัญจมหาธารน้ำใสสะอาด ปลูกบัวสัตตบุษย์สระหนึ่ง บัวสัตตบรรณสระหนึ่ง บัวเผื่อน
 สระหนึ่ง บัวลินจงสระหนึ่ง บัวจงกลนีสระหนึ่ง สำหรับพราหมณ์เชิญปัญจมหานทีมี
 เบญจปทุมลอยมาสงพระเป็นเจ้าแล้ว แลรินน้ำลงสู่สังข์นำไปรดมหาชนซึ่งกระทำมงคล
 ต่าง ๆ และพระเทวรูปซึ่งพราหมณ์ทั้งหลายนับถือนั้นคือ พระปรเมศวร พระพิฆเนศวร
 พระวิษณุจักร พระอุมาภคินี พระลักษมี พระมเหศวรี พระเทวกรรม พระสัทธาสิทธิ์
 พระอิสสิสิงห์ พระไพศพ พระพลเทพย์ แลเทวรูป มีพระนามนอกจากนี้ก็ยังมีมากโดยคัมภีร์
 ปางต่าง ๆ มีปางพระปรเมศวรเหยียบมงกุฎพรหมและมุลาคนี เป็นต้น ล้วนแต่หล่อด้วย
 ทองเนาวโลหะ สัตตะโลหะ ที่ใหญ่นั้นสูง 5 ศอก 6 ศอก ที่เล็กนั้นประมาณเท่าผลสะบ้า
 วานร ในระหว่างใหญ่และเล็กนั้นก็มิได้มาก กำหนดคอกน้ำนั้นมิได้ อันพระเทวรูปนี้
 มหาชนชาติสยามภาษาสัมมาทฤษฎีเรียกว่า พระไสยศาสตร์ บางคนก็นับถือ บางคนก็
 มิได้นับถือ

^๑ เวฬุคือไม้เฒ

ว่าด้วยพิธีตรียัมพวายแลพิธีตรีปวาย

ครั้นล่วงมาถึงเดือนอ้าย กาลกำหนดพระราชพิธีตรียัมพวายแลตรีปวายเป็นการนักษัตร
ฤกษ์ประชุมหมู่ประชาชนชายหญิง ยังหน้าพระเทวสถานหลวง บรรดาหมู่ชะแม่นางใน
ทั้งหลายก็ตกแต่งกรัษกายไปตามเสด็จสมเด็จพระร่วงเจ้า ดูไถวนางกระดานลาดน้ำรำ
เสนง และทศนาชีพ้อพราหมณ์แห่พระอิศวรพระนารายณ์ในเพลาราตรี ณ พระที่นั่งไชย
ชุมพล เกษมสถานดีสำราญใจถวนทุกหน้า เป็นธรรมเนียมพระนคร

ว่าด้วยพิธีธำมัญเทาะห์

เดือน 3 ประชุมชาวพระนคร เล่นเป็นนักษัตรฤกษ์พระราชพิธีธำมัญเทาะห์ขึ้นข้าวเข้าลาน
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ณ พระพลาศัย ให้พระสนมกำนัลนางระบำ นางบำเรอ ที่มีรูป
สิริวิลาสเป็นอันงาม แต่งตัวใส่เสื้ออย่างมลายู ออกชักระแทะทองระแทะเงินระแทะสี
ต่าง ๆ เป็นคู่ ๆ กัน 10 คู่ ลากฟ้อนข้าวเข้าสู่ลานอันแวดล้อมด้วยราชวัติฉัตรธง มีพิดาน
ห้อยย้อยด้วยพวงบุปผามาลัย แลการมหรสพก็เล่นระเบงระบำจิรกังแหงเขนนางกะอั่ว
ผัวแทงควายหกคะเมนไต่ลวดลอดบ่วงรำแพน เสียงฆ้องกลองนี้สนั่นน่านับเทใจ แล้ว
ชาวพนักงานก็นำพระโคอุสุภราชโคกระบือเข้ามาเทียมเกวียน พราหมณาจารย์ถือ
ประดักเงินอันมนต์ขับพระโคให้บายบาทเวียนนวดข้าว ครั้นสำเร็จเป็นสังเขปแล้ว นาย
นักการพระสุรัสวดีก็ส่งฟางขนไปกองไว้ในยัญกะลาภุณท์ จึงพระครูพรหมพรตพิธิบูชา
สมิทธิพระเพลิงด้วยสุคันธของหอม อ่านอิศวรเวทใหม่ภุณท์บันลือเสียงสังข์สามวาระ
แล้ว จึงเชิญพระเพลิงออกจุดเผาฟางและขังข้าว สมมุติว่าคลอกทุ่งเผาป่ากันอุปัท
วภัยไร

ว่าด้วยพิธีพืชมงคล

ครั้นเดือน 9 พราหมณาจารย์ก็พร้อมกันกระทำการพระราชพิธีพืชมงคลตั้งเกยสี่เกย
ที่ลานหน้าพระเทวสถานหลวง ประดับด้วยฉัตรธงอันกระทำด้วยหญ้าคา หญ้าตีนนก
อ่างทองสัตโหลหะสีอ่าง อ่างหนึ่งเต็มไปด้วยเปลือกปูลูกชาติสาธิมิพรรณสองคือ ข้าวเจ้า
ข้าวเหนียว สามอ่างนั้นใส่มูลดินอันเจือด้วยโคลน ปูลูกถั่วอ่างหนึ่ง ปูลูกม่วงพริ้วอ่าง
หนึ่ง ปูลูกหญ้าแพรกหญ้าละมานอ่างหนึ่ง ลงยันต์พืชมงคลปักกลางอ่าง ๆ ละคัน
ตั้งไว้บนนางกระดานแป้นปักตรงหน้าเกย ครั้นถึงวันกำหนดฤกษ์หมู่พราหมณ์ทั้งหลาย
มีพระครูพรหมพรตพิธิศรีบรมหงส์เป็นประธานต่างน้อมปัญจาบวงสรวยสังเวทพระ
เป็นเจ้าตั้งสัตยาภิธานขอฝนให้ตกชุกชุมทั่วทุกนิคมอาณาเขตขอบขันตสึมา กรุงพระ
มหานครสุโขทัยราชธานีบุรีรัตน์ให้ชุ่มแช่ชาติสาธิมิพรรณต่าง ๆ ซึ่งเป็นของเลี้ยงชีพ

ชนประชาชายหญิงสมณพราหมณาจารย์ทั่วทั้งแผ่นดิน จงบริบูรณ์ด้วยเมล็ดรวง
ปราศจากด้วงแมลงด้วยอำนาจวิเศษลาลาหกและพระสยาม หนึ่งในสี่ดอันว่าลาลาชาติ
ทั้งหลายมีถั่วมาเป็นต้น ขอจงบริบูรณ์ด้วยพืชผลให้ล้นเหลือ ได้เป็นเครื่องกระยาบวช
บำบวงสรวงหนึ่งเล่าพรรณรุกชาติต่าง ๆ มีม่วงพรวัวเป็นต้น ขอจงบริบูรณ์ด้วยดอก
ดวงพวงผล ได้เป็นอาหารแห่งมนุษย์นิกทั้งผอง ประการหนึ่งดิณชาติต่างพรรณอัน
เขียวขจีตงามด้วยยอดแลใบ มีหญ้าแพรกหญ้าละมานเป็นต้น สำหรับเป็นโภชนาหาร
ช้างม้าโคกระบือ ขอจงออกตามชายหนองคลองน้ำไหลด้วยอำนาจวิเศษลาลาหกให้
บริบูรณ์ ครั้นกล่าวคำอธิษฐานแล้วจึงพราหมณาจารย์ทั้งสี่ผู้ทรงไว้ซึ่งพระเวทเพทาง
คศาสตร์แต่งกายสยายมวยผมนั่งอุทกสมาธิ ถือเอาธงปฏิภาณสีมอดุจเมฆมีดฝน อันราย
ยันต์พรุณศาสตร์ตามขอบข้างละสี่คู่ ซึ่งปักบูชาไว้คนละคนโดยสังเคารพ พระครูพรหม
พรตพิธีเป่าสังข์ดำเนินนำหน้าหมู่พราหมณ์ทั้งหลายก็แห่หอมออกจากพระเทวสถานไป
ยังเกย ขึ้นสถิตยืนอยู่บนเกย เกยละคน ต่างอ่านโองการประกาศแก่วิเศษลาลาหกตามตำรับ
อิศวรเวทขอฝน สิ้นวาระสามคาบ โบกธงรั้วชกวดแกว่งบริกรรมอิศวรเวทขอฝน ตามตำรับ
ไตรเพทสิ้นวาระสามคาบแล้วก็ลงจากเกยคืบเข้าสู่พระเทวสถาน พราหมณ์ทั้งหลายผู้รู้
พระมนต์พรุณศาสตร์ผลัดเปลี่ยนกันขึ้นยืนบนเกย โบกธงรั้วเวทขอฝนวันละสองเพล
คือเช้าแลเย็น ถ้วนครบสามทิวาในวันนักขัตฤกษ์...

ว่าด้วยพิธีควนข้าวทิพย์

ครั้นเดือน 10 ถึงการพระราชพิธีภัทรบทเป็นนักขัตฤกษ์ มหาชนกระทำมธุปายาสทาน
และเดรวงข้าสาลีเป็นปฐมเก็บเกี่ยว ชีพพราหมณ์ทั้งปวงก็เริ่มการพิธีกรรมสรวงสังเว
บูชาพระไพลพ ตั้งปัญจมหาสาครเต็มด้วยน้ำในพระเทวสถาน อบรมน้ำด้วยเครื่องสุคนธ
ชาติและบุปผชาติให้มีกลิ่นหอมเป็นอันดี แล้วจึงเชิญพระเทวรูป 16 ปางลงโสรจสรวง
อ่านพระเวทเผยศิลาชัย เพื่อให้บำบัดอุปัฏฐะจัญไรภัยพยาธิทุกขโทษต่าง ๆ ...

...หมู่พราหมณาจารย์ผู้ซึ่งลอบบาป มีพระศรีเมโสถบิดาช้าน้อยเป็นต้น ต่างถือสังข์บ้าง
กลด¹ สัมฤทธิ์บ้าง มายังพระเทวสถานบูชาพระเป็นเจ้า แล้วจึงเชิญปัญจมหานทีใน
ขันสาคร ซึ่งสมมุติว่าเป็นน้ำยาล้างบาปใส่สังข์ใส่กลด แล้วก็นำลงไปยังท่าน้ำพร้อม
ด้วยบริวารยศ แหวนหน้าดูดวงพระอาทิตย์อันส่องแสง แม้เห็นบริสุทธ์ปราศจากเมฆ
หมอก จึงเอาเป็นฤกษ์ตั้งที่ล้างลอบบาป บางคนก็กระทำในเพลาราตรี เอาบริสุทธ์แห่ง
ดวงพระจันทร์เป็นฤกษ์ พราหมณ์ทั้งหลายนั่งห้อยเท้าเหยียบสายน้ำไหล อ่านอิศวร

¹ คงหมายถึงกลดที่แปลว่าหม้อน้ำ

อาคมสิ้นวาระสามคาบแล้ว จึงรินวารีในสังข์ในกลดลงในลำคองแล้วจุ่มกายสยายมวย
ผมอาบนํ้าดำเกล้าชำระสีกรัษกายาให้ปราศจากเหงื่อไคล...

ประกาศเทวดาบรมราชาภิเศก รัชกาลที่ 4 เป็นคราวที่บรมราชาภิเศกรัชกาลที่ 4 เมื่อปี
พ.ศ.2394 มีพระนามพระศิวะปรากฏอยู่ในประกาศเทวดาดังนี้ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550 ข,
หน้า 31, 33-34)

...อึกองค์**มหิศรวิน**นพเคราะห์เทพดาทวาราศีสถิต..." และ "...พระบาทสมเด็จพระ
พระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 ทรงมีพระนามว่าสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์มียอดพระนามว่าสมเด็จฯ
จาตุรนต์บรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธเคราะห์ณี จักรกรีพรมนาถ
อิศรราชรามวรังกูร สุจริตมูลสุธาธิตฤกษ์วิบูลย์ บรมพาดุลยภักดีนิหาร สุภาธิการ
รังสฤษดิ์ ฤกษ์ลักษณะวิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชนิตมางค...

ประกาศพระราชพิธีบรมราชาภิเศก พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นคราวเมื่อ
รัชกาลที่ 4 ทรงขึ้นครองราชย์ ทรงเห็นว่าสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์มียอดพระนามว่าสมเด็จฯ
ขึ้นครองราชย์ด้วยเช่นกัน จึงทรงสถาปนาให้สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงขึ้นเป็น
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในประกาศมีชื่อของพระศิวะปรากฏอยู่ดังนี้ (กรมพระ
สมมตอมรพันธุ์, 2550 ข, หน้า 43-45)

"...อึกองค์**มหิศรวิน**นพเคราะห์เทพดาทวาราศีสถิต..." และ "...สมเด็จพระปว
เรนทราเมศร์ **มหิศเรศ**รังสรรค์ มหันตวรเดโช ไชยมโนหารคุณอดุลเดช สรรพเทเวศรานุ
รักษ์ บวรจุลจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธเคราะห์ณี จักรกรีพรมนาถ **อิศร**
ราชรามวรังกูร . "

ในปี พ.ศ. 2396 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างพระแสงศร 3 องค์
เพื่อใช้ในพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา โดยในขั้นตอนการสร้างพระแสงศร กรมพระบารบ
ปรปักษ์ ได้ปั้นเทวรูปต่าง ๆ เพื่อใช้ประกอบในพิธี ซึ่งมีเทวรูปพระศิวะด้วยดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2549, หน้า 66)

...พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอลงกฎกิจปรีชา ตั้งพระราชพิธี ณ โรงแสงใน มีบายศรี
สี่ตะลูกกร 2 ลำรับ รวมเหล็กตรอนตรีสินตีพระแสงศร เมื่อเวลานั้นประคองพาทยกลอง
แขกแตร์สังข์ฆ้องไชย แต่งรูปหมุดจดงามดีแล้วทูลเกล้าฯถวาย จึงโปรดเกล้าฯ ให้
ข้าพระพุทธเจ้า ปั้นพระเทวรูปพรหมทรงหงส์ นารายณ์ทรงครุฑ **พระอิศวรทรงโค**
แล้วให้พรหมณ์ตั้งพระราชพิธีวิสูตรเบญจครมวล หล่อพระเทวรูปที่บ้านข้าพระพุทธเจ้า
เป็นพระฤกษ์อีกครั้งหนึ่ง...

ในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรัตร์⁵ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ สมัยรัชกาลที่ 4 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาเดชาดิศร ปรากฏพระนามพระคิวงในบทบูชาเทพดังนี้ (สมเด็จพระยาเดชาดิศร, 2503 ก, หน้า 55)

...ขอเชิญเทพทุกกราซี	สาวสวรรค์อันมี
ในแมนพิมานมณเฑียร	
อาททองค์พรหมายุจำเนียร	นิทรนาถเกษียร
สมุทหรีวารณ	
ชีโคชาวอาสน์จำพน	สามตาเตือนยล
ก็เห็นทุกแห่งแจ่มเจน...	

สมเด็จพระยาเดชาดิศร ยังได้พระนิพนธ์ฉันทสังเวทพระมหาเสวตรัตร์ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และพระที่นั่งอนันตสมาคม สมัยรัชกาลที่ 4 ปรากฏพระนามพระคิวงว่า (สมเด็จพระยาเดชาดิศร, 2503 ก, หน้า 66)

. อ้าองคศิรมเห	ศรลิตธิลปศิลป์
ทรงเงือกสังวาลชีรอิน	ทชฎาจุธาจันทร์...

คำประกาศเทวดาในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 6 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระวชิรญาณวโรรสทรงพระนิพนธ์ ปรากฏพระนามพระคิวงในบทอัญเชิญเทวดามาอำนวยการให้รัชกาลที่ 6 รวมถึงพระนามพระคิวงที่ปรากฏในพระนามของรัชกาลที่ 6 ดังนี้ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550 ข, หน้า 108, 110-111) "...อีกองค์มหิศวรวิษณุเทพเคราะห์เทพยดาทวาทศราศีสถิต..." "...อนึ่งขออานุภาพเทพมเหศวรศักดิ์..." และ

ประกาศเทวดาในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงเรียบเรียง ในประกาศกล่าวถึงชื่อพระคิวงในบทอัญเชิญเทวดา ดังนี้ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550 ข, หน้า 114) "...อีกองค์อิศวรวิษณุเทพเคราะห์..."

และอีกส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงประกาศเทวดาให้ประดิษฐานในเทวรูป บนยอดพระบรมมหารัชมังคลาภิเษกที่บรรจุพระสุพรรณบัฏ จากถาดวงพระชั้นชากรุงเทพฯ เป็นบทอัญเชิญเทพเพื่อสถิตในเทวรูปเพื่อความเป็นสิริมงคล โดยปรากฏชื่อพระคิวงดังนี้ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550 ข, หน้า 119) "...ข้าพระพุทธเจ้าขออัญเชิญเทพมเหศวรผู้ทรงสิทธิ์ศักดิ์..."

⁵ เขียนตามต้นฉบับชุมนุมฉันทสังเวท เล่ม 1 พ.ศ. 2503

ประกาศเทวดา ขอลงหอพระในอภิเษกนิเวศน์ ซึ่งมีบทัญเชิญเทพที่ปรากฏชื่อพระศิวะ ดังนี้ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550 ข, หน้า 136) "...ข้าพระพุทธเจ้า ขออัญเชิญเทพยเจ้าทั้งหลายผู้มีมหิทธิฤทธิ์ทรง**มเหศวรศักดิ์สิทธิ์**..."

ประกาศหอเสถียรธรรมปริตร รัชกาลที่ 4 เป็นประกาศที่อัญเชิญเทพ รวมถึงการจัดพิธีสงฆ์เพื่อความเป็นสิริมงคลของอาณาจักร ซึ่งในบทัญเชิญเทพมีชื่อพระศิวะปรากฏดังนี้ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550 ข, หน้า 148) "...ข้าพระพุทธเจ้า ผู้รับพระบรมราชโองการ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอประกาศเชิญเทพยเจ้าทั้งปวงผู้มีฤทธิ์อำนาจ**มเหศวรศักดิ์สิทธิ์**..."

ต้นประกาศพระแสงศร 3 องค์ เป็นคราวที่รัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ อัญเชิญพระวิษณุ พระพรหม และพระศิวะ มาประสิทธิ์พระแสงศร โดยพระวิษณุสถิตพระแสงปลั้ววาท พระพรหมสถิตพระแสงพรหมมาศ และพระศิวะสถิตพระแสงอัคนี ซึ่งในต้นประกาศปรากฏชื่อและลักษณะของพระศิวะดังนี้ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550 ข, หน้า 163)

"...หนึ่งองค์พระ**ศุภิจอมไกรลาส** ทรงเสวตรอุศภาศน์ข้ามเขาลง สัพด้วยทิพาภรณ์ ทั้งปวงอันเรืองรอง ทรงสังวาลนาคลงกักจ้านองเฉยนิ่งไหล พระหัตถ์ถือไฟตรีภูลเพ็ชรปราบมาร " และ "...พระ**สิวาย**เทวราชอยู่ณะพระแสงอัคนี..."

คาถาบรรจุในพระแสงศรอัคนีวาท เป็นบทร้อยกรองบาลี ซึ่งเป็นบทอธิบายลักษณะของพระศิวะดังนี้ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550 ข, หน้า 166)

อตุติพราหมณ์มณณเมสุ	เทวเสฏฐิสฺสมีริโต
มเหสุสโรสิโวติปิ	ปายโตอิธิวิสุสุโต
วิวิธานยสุสนามานิ	นนานุปการญายโต
ปรเมสุสโรฮิสาโน	สุลิตฺติโลจโนปิจ
อุมมาปติปสุปติ	ลักรโจนุทเลขาโน
วามเทโวมหาเทโว	กฤษณสีนลิลหิโต
อิจฺจาทิกานิวุตตานิ	เตหิตฺเตหิตฺตี
เสโตอุสโภกิสฺส	สิริมานิจฺจพาหโน
วชิรคยาทีเตเชน	เตชวาปรมิทธิมา
วุตฺตสฺสิทฺธาภาโว	ติฏฺฐตฺตอสุมีสเร

พระราชพิธีชูปพระแสงศร เป็นการเล่าถึงพระราชพิธีชูปพระแสงศร ซึ่งมีขั้นตอนในการ
อัญเชิญพระตรีมูรติ ซึ่งหนึ่งในพระตรีมูรติมีพระศิวะด้วย ตามข้อความดังนี้ "...โหรบูชา**พระอิศวร**
พระนารายณ์ พระพรหม. "

คำประกาศในแผ่นหินแท่นเทวรูปเขาตาก ลพบุรี มีชื่อพระศิวะปรากฏอยู่ในบทอัญเชิญ
เทพดังนี้ "...เชิญเทพยมเหศวรศักดิ์สิทธิ์ ที่สถิตในบรรพต..."

ประกาศพระราชพิธีจองเปรียง รัชกาลที่ 5 กล่าวถึงตอนที่พราหมณ์ราชครูประกอบพระ
ราชพิธีจองเปรียง มีขั้นตอนที่เชิญพระตรีมูรติ ซึ่งหนึ่งในนั้นมีพระศิวะ ตามที่ปรากฏอยู่ในประกาศ
ดังนี้ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2550 ก, หน้า 97) "...หนึ่งองค์**พระอิศวร**เป็นเจ้า กล่าวคุณา..."

ประกาศสังเวทเวทดาอย่างพิสดาร ปรากฏพระนามพระศิวะดังนี้ (กรมพระสมมตอมรพันธุ์,
2550 ก, หน้า 115) "...หนึ่งการข้าหวงเจริญ ขออัญเชิญโดยนิยม พรหมเพศ**นุปรเมศวร**ควรสาม
พระเป็นเจ้า..."

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับพระราชพิธี
และพิธีต่าง ๆ ในพระราชพิธี 12 เดือน ซึ่งในพระราชพิธีและพิธีเหล่านั้น มีพระราชพิธีที่เกี่ยวกับ
พระศิวะ คือ พระราชพิธีตรียัมปวาย-ตรีปวาย พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ พระราชพิธีจรดพระนังคัล
แรกนาขวัญ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และพิธีศิวาราตรี ดังนี้

พระราชพิธีตรียัมปวาย-ตรีปวาย (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552,
หน้า 45-60)

ลัทธิของพราหมณ์ที่นับถือพระเป็นเจ้าต่าง ๆ บางพวกนับถือพระอิศวรมากกว่าพระ
นารายณ์ บางพวกนับถือพระนารายณ์มากกว่าพระอิศวร... ..บัดนี้ว่าแต่เฉพาะพวก
พราหมณ์ซึ่งเรียกว่าโหรดาจารย์ซึ่งเป็นผู้ทำพระราชพิธีตรียัมปวาย ตรีปวาย... ..
พราหมณ์โหรดาจารย์พวกนี้นับถือพระอิศวรว่าเป็นใหญ่กว่าพระนารายณ์... ..ก็เพราะ
ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาเก่า ได้กล่าวถึงพระนารายณ์อันรับใช้พระอิศวรลงมา
ปราบปรามผู้ซึ่งทำอันตรายแก่โลกนี้เอง ๆ เมื่อมีผู้คิดเห็นขึ้นว่าความประพฤติของ
มนุษย์ทั้งปวงในเวลานั้นไม่ถูกต้อง ก็เข้าใจว่าตัวพระนารายณ์ผู้รับใช้ของพระอิศวรลงมา
มาสั่งสอน หรือปราบปรามมนุษย์ แต่กระบวนที่มาทำนั้นก็ตามแต่อัธยาศัยและ
ความสามารถของผู้ที่เชื่อตัวว่าอวตารมา หรือแก่งอ้างว่าตัวอวตารมาด้วยความมุ่ง
หมายต่อประโยชน์ซึ่งได้ในที่สุด..

เมื่อว่าด้วยความประพฤติของพระเป็นเจ้าทั้งปวง ซึ่งผู้อยู่ในประเทศใดแต่ตั้งคัมภีร์ พระ
เป็นเจ้าก็ประพฤติพระองค์เป็นคนชาตินั้น ดังเช่นกล่าวมาแล้วนั้น พระอิศวรของ

พราหมณ์ที่อยู่ในกรุงสยามนี้ประเพณีพระองค์เป็นอย่างชาวอินเดีย คือไม่เสวยเนื้อสัตว์ ไบรตข้าวเม่า ข้าวตอก กล้วย อ้อย มะพร้าว เผือก มัน นม เนย ตามที่พวกพราหมณ์ในประเทศอินเดียกินเป็นอาหารอยู่ และถือกันว่าพระอิศวรนั้นเป็นพระคุณ คือเป็นผู้ที่สงเคราะห์เทพตามนุษย์ยักษ์มารทั่วไป ไม่มีที่สิ่งโทษแก่ผู้ใด โดยต้องทำบ้างก็เป็นการจำเป็นโดยเสวยไม่ได้... ..เพราะพระอิศวรเต็มไปด้วยความกรุณาไม่เลือกว่าคนดีหรือคนชั่ว เพราะใครไปตั้งพิธีต้อง ขออันใดก็ได้สมปรารถนา ไปดีหรือไปชั่วตามแต่ตัวผู้ได้ไป เพราะพระทัยดีมีพื้นอันใหม่อยู่เป็นนิตยดังนี้ จึงได้มีพระนามปรากฏว่าพระคุณ...

...ส่วนพระมหาวิฆเนศวรนั้น คือพระขันธกุมารซึ่งพระเศียรเป็นช้าง เป็นโอรสพระอิศวร เป็นครูช้าง พราหมณ์ย่อมนับถือโดยฤทธิเดชของพระองค์เองบ้าง โดยให้ลูกพระทัยพระอิศวร เป็นการสัพพิบ้าง จึงเป็นพระเป็นเจ้าอีกองค์หนึ่ง

เทวสถานซึ่งเป็นของสำหรับพระนครจึงทำเป็นสามสถาน สถานหนึ่งพระอิศวร สถานกลางพระมหาวิฆเนศวร อีกสถานหนึ่งพระนารายณ์ การพระราชพิธีตรียัมพวายและตรีปวายนี้ทำที่เทวสถานทั้งสามนั้น

ความมุ่งหมายของการพิธีตรียัมพวายที่ทำนี้ ว่าพระอิศวรเป็นเจ้าเสด็จลงมาเยี่ยมโลกปีละครั้ง ครั้งหนึ่งกำหนด 10 วัน วันเดือนอ้ายขึ้น 7 ค่ำเป็นวันเสด็จลง แรมค่ำ 1 เป็นวันเสด็จกลับ ต่อวันในวันค่ำ 1 พระนารายณ์เสด็จลง แรม 5 ค่ำเสด็จกลับ การที่เลื่อนมาเดือนยี่เกินกำหนดซึ่งเสด็จลงมาแต่ก่อนก็ไม่เป็นการยากอันใด ด้วยพราหมณ์ย่อมถือตัวว่าเป็นผู้ถือประแจสวรรค์คล้ายกันกับโป๊ป เมื่อไม่อ่านเวทเปิดประตูวาก็เสด็จไม่ได้อยู่เอง การซึ่งรับรองพระอิศวรนั้นก็จัดการรับรองให้เป็นการสนุกครึกครื้นตามเรื่องราวที่กล่าวไว้ คือมีเทพดาทั้งหลายมาเฝ้าประชุมพร้อมกัน เป็นต้นว่าพระอาทิตย์ พระจันทร์ พระธรณี พระคงคา ซึ่งพราหมณ์ทำเป็นแผ่นกระดานมาฝังไว้หน้าขมรม โลกบาลทั้งสี่ก็มาเล่นเชกซ์^๖ ไล่ชิงข้าวถวาย พระยานาคคือเทพดาว่ากันเป็นสองอย่างอยู่ ก็มารำเสนง พ่นน้ำหรือสาดน้ำถวาย บรรดาในการพระราชพิธีตรียัมพวายส่วนพระอิศวรนั้นเป็นการครึกครื้น มีผู้คนไปรับแจกข้าวตอกข้าวเม่าที่เหลือจากสรวงลงเวยเป็นสวัสดิมงคล...

...ในการพระราชพิธีนี้ต้องมีข้าราชการผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งรับที่สมมติว่าเป็นพระอิศวรเป็นเจ้าลงมาเยี่ยมโลก ตามที่พราหมณ์คอยอยู่นั้น ตำแหน่งผู้ซึ่งรับที่สมมตินี้ แต่ก่อนเคยคงอยู่ในเจ้าพระยาพลเทพซึ่งเป็นเกษตราธิบดีผู้เดียว เป็นตำแหน่งเดิมแต่ครั้งกรุงเก่ามาจนตลอดถึงรัชกาลที่ 3 ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ข้างตอนต้น ครั้นตกมาตอนปลาย

^๖ Circus หมายถึง ละครสัตว์

เจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม) ถึงอสัญกรรม ไม่ทรงตั้งเจ้าพระยาพลเทพต่อไป โปรดให้เจ้าพระยานิกรบดินทร์ ซึ่งยังเป็นพระยาราชสุภาวดีขึ้นชิงเข้าแทนปีหนึ่ง ต่อมาก็เปลี่ยนเป็นเจ้าพระยาธรรมธิดา (เสือ) ซึ่งยังเป็นพระยาชนิกุลเป็นผู้ขึ้น มีคำเล่าว่ารับสั่งให้ข้าราชการออกมาดูแน่ ครั้นเวลาเสด็จออกขุนนางรับสั่งถามว่างามอย่างไรบ้าง มีผู้ทูลว่างามเหมือนห่อพระอังคาร ต่อไปเป็นเจ้าพระยายมราช (ศุข) เมื่อยังเป็นพระยาสุรเสนได้ขึ้นชิงเข้า แต่ไม่เปลี่ยนทุกปี ขึ้นปีหนึ่งแล้วก็ซ้ำ ๆ ไป ต่อถึงรัชกาลที่ 4 ทรงพระราชดำริเห็นว่าเจ้าพระยาพลเทพต้องแน่ทุกปี ปีละสองครั้งก็เผื่อหนัก จนกระบวนแห่ก็กรองกรอย เป็นการโกโรโตเตไปไม่ครึกครื้น...

...ข้าราชการผู้ซึ่งต้องขึ้นชิงช้านั้นต้องกราบทูลถวายบังคมลาเข้าพิธีก่อนหน้าที่ไปขึ้นชิงเข้า... .ตัวพระยาผู้ขึ้นชิงเข้าแต่งตัวนุ่งผ้าเยียรบับ แต่วินูนุ่นนั้นเรียกว่าบ่าวขุน มีชายห้อยอยู่ข้างเบื้องหน้า สวมเสื้อเยียรบับคาดเข็มขัด สวมเสื้อครุย ลอมพอกเกี้ยวตามบรรดาศักดิ์ การแห่ชิงช้านี้เป็นหน้าที่ของกรมเกษตรธิการหรือเรียกว่ากรมนาเป็นต้นหมายและจัดกระบวนทั่วไป การชิงหน้าที่ขึ้นชิงเข้าตกเป็นพนักงานของกรมนาอยู่นี้ ก็ชะรอยติดมาจากจรดพระนังคัลซึ่งเป็นหน้าที่ของกรมนาแท้ การขึ้นชิงช้านี้ถ้าว่าข้างหน้าที่ที่ใกล้เคียงแล้วนำเอาเจ้าพระยายมราชมากกว่า แต่เห็นเป็นมาเพราะง่ายที่ได้เคยแล้วจึงได้รวมอยู่คนเดียว..

...ส่วนการพระราชพิธีที่พราหมณ์ทำนั้น ตั้งแต่วันขึ้น 6 ค่ำ บรรดาพราหมณ์ทั้งปวงประชุมกันชำระกายผูกพรต คือคาดเชือกไว้ที่ต้นแขนข้างหนึ่งเป็นวันตั้งพิธี ตั้งแต่นั้นไปต้องกินถั่วงาไม่กินเนื้อสัตว์และไม่อยู่ด้วยภรรยา พราหมณ์ทั้งปวงผูกพรตอยู่สามวันคือตั้งแต่วันขึ้น 7 ค่ำ 8 ค่ำ 9 ค่ำ พันนั้นไปก็ออกพรต เว้นไว้แต่พระมหาราชครูพิธีที่เป็นผู้ทำพิธี ต้องผูกพรตไปตลอด 15 วัน และนอนประจำอยู่ในเทวสถาน ไม่ได้กลับบ้าน ครั้นวันขึ้น 7 ค่ำเวลารุ่งเช้า พระมหาราชครูอ่านเวทเปิดประตูเรื่อยแก้วไกรลาสศิवालย์เชิญพระเป็นเจ้าเสด็จลง แล้วจึงได้ไปรับพระยาที่โรมานพตามซึ่งกล่าวมานั้น เวลาค่ำเป็นเวลาทำพระราชพิธีเริ่มทำวิสูตรชำระกายและจุณเจิม...

...คือเมื่อวันขึ้น 8 ค่ำเวลาจวนรุ่ง พระมหาราชครูเชิญกระดานสามแผ่น แผ่นหนึ่งยาวสี่ศอก กว้างศอกหนึ่ง สลักเป็นรูปพระอาทิตย์ พระจันทร์แผ่นหนึ่ง เป็นรูปนางพระธรณี แผ่นหนึ่ง เป็นรูปพระคงคาแผ่นหนึ่ง ทาสีขาว สมมติเป็นพระอาทิตย์ พระจันทร์ พระธรณี พระคงคา ลงมาประชุมเฝ้าพระอิศวร...

...ในวันเดือนยี่แรมค่ำหนึ่ง... ..ครั้นเวลาค่ำพอเดือนขึ้นเดินกระบวนแห่ซึ่งเรียกกันตาม
สามัญว่าแห่พระนเรศวรหรือที่ร้องกันว่าพระนเรศวรเดือนหงายพระนารายณ์เดือนมิด
แห่พระนเรศวรนั้นคือแห่พระอิศวร เวลาเสด็จกลับจากโลกนี้ โปรดแสงสว่าง จึงให้แห่ใน
เวลาเดือนขึ้น กระบวนนั้นเกณฑ์ขุนหมื่นกรมม้าแข่งนอกในเกราะทอง และขอแรงเฉลย
ศักดิ์ตามที่หาได้ ชี้นำถือเทียนเป็นกระบวนหน้า... ..พวกพราหมณ์ขุนหมื่นถือเทียนเดิน
สองแถว ต่อกลองชนะมาจนถึงหน้าเสลี่ยงหงส์ ฉัตรเทียน 4 คัน เป็นของพราหมณ์ทำ
ถวาย เดินหน้าเสลี่ยงหงส์ 2 คัน เดินหลังเสลี่ยงเทวรูป 2 คัน... ..เทวรูปซึ่งตั้งมานั้นมีรูป
พระอิศวร พระอุมา พระมหาวิฆเนศวร... ..พราหมณ์เป่าสังข์โองการถวายชัย (พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงจุดดอกไม้เพลิงแล้วจัดเทวรูปในห้องภูษามาลา ซึ่ง
เป็นเทวรูปสำหรับเข้าพิธีในพระแท่นมณฑล องค์เล็ก ๆ สามองค์คือ พระอิศวร พระอุมา
มหาวิฆเนศวร ขึ้นบนพานทองสองชั้น... ..ทรงเจิมแล้วประสูรย่ายแล้วจุดเทียนนมัสการ
2 คู่ เหลือไปสำหรับบูชาที่เทวสถาน 2 คู่ แล้วภูษามาลาเชิญเทวรูปไปขึ้นเสลี่ยงกันกลด
ก้ามระล้อ ออกประตูเทวพิทักษ์ไปส่งขึ้นเสลี่ยงโถงที่ตั้งพระเป็นเจ้าแห่งนั้นไปขึ้นหงส์
ด้วย...

...พระมหाराชครูทำกระสุทธวิธูทอ เจิมจันทร์ อ่านเวทสวดสังวาลพราหมณ์... ..แล้ว
พราหมณ์คู่สวด 4 คน สวดบุญ 13 จบกันหนึ่ง... ..แล้วอ่านเวทสวดนางสงฆ์อีกจบหนึ่ง
แล้วจึงเชิญพระอิศวร พระอุมา พระมหาพิฆเนศวร สรงน้ำด้วยกลดแล้วสังข์แล้วจึงเชิญ
ขึ้นภัทรบิฐ ทำศาสตร์บูชาอ่านเวท... ..แล้วจึงเชิญเทวรูปตั้งบนพานทองขาวเดินชู
ประทีปขึ้นไปรอบที่ตั้งหงส์ เมื่อถึงศิลาบดเรียกบัพโตนั้น ยกเท้าขวาก้าวเหยียบขึ้นบน
ศิลาครั้งหนึ่ง แล้วก็เดินเวียนต่อไป เมื่อมาถึงศิลาก็เหยียบอีกจนครบสามครั้ง จึงเชิญ
เทวรูปขึ้นไปบนบุษบกหงส์ ในระหว่างนั้นเป่าสังข์ตลอดจนพระขึ้นหงส์แล้วจึงได้หยุด
แล้วอ่านเวทบูชาหงส์ บูชาพระสุเมรุ แล้วจึงว่าสรรเสริญไกรลาส เหมือนพระเจ้าแผ่นดิน
ขึ้นภัทรบิฐ พราหมณ์ก็ว่าสรรเสริญไกรลาสอย่างเดียวกัน แล้วอ่านเวทส่งพระอุมาจบ
แล้ว อ่านสวดดี แล้วอ่านสรงน้ำพิเนศ จุดเทียน 8 เล่ม มีดอกไม้ตั้งไว้ 8 อ่านเวทเวียนไป
ตามทักษิณาวรรตทั้ง 8 ทิศ เรียกว่าไตรทวาร ต่อไปพราหมณ์ 2 คน จึงได้ว่าข้ากล่อม
หงส์ อย่างเดียวกันกับกล่อมขึ้นพระอยู่เจ้านาย 3 บทเป่าสังข์ 3 ลา แล้วอ่านเวทส่งสารส่ง
พระเป็นเจ้าบท 1 แล้วจึงอ่านเวทปิดทวารศิวาลัยอีกจบ 1 จึงได้เป็นเสร็จการในเวลาค้ำ
นั้น กว่าแล้วเสร็จคงอยู่ใน 7 ทุ่มหรือ 8 ทุ่มเศษ ทุกปีไม่ต่ำกว่านั้น..."

พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552)

...การจัดโรงพระราชพิธีนั้นมีความถี่ถ้วนไม่ดัดเลาะถึงกันทุกเสาดมตามตำราพราหมณ์เรียกว่า พรหมโองการ แล้วจึงพาดผ้าไตรทวาร ในหอราชพิธีนั้นมีเตียงสามเตียง ตั้งลดเป็นลำดับ ลงมาตามแบบที่ตั้งพระของพราหมณ์คล้ายกันทุกพิธี ขึ้นต้นตั้งพระอิศวร พระนารายณ์ พระมหาพิณเนศวร และพระอิศวรทรงโค ซึ่งมีพระอุมาทรงอยู่ด้วย...

พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552, หน้า 61)

...พระราชพิธีจรดพระนังคัล เริ่มแต่เวลาบ่ายวันสวดมนต์พระราชพิธีพืชมงคล มี ภาระบวนแห่ ๆ พระเทวรูปพระอิศวร 1 พระอุมาภควดี 1 พระนารายณ์ 1 พระมหา วิณเนศวร 1 พระพลเทพแบกไถ 1 ภาระบวนแห่มีธงมีคู่แห่เครื่องสูงกลองชนะ คล้ายกัน กับที่แห่พระพุทธรูป เป็นแต่ลดหย่อนลงไปบ้าง ออกจากในพระบรมมหาราชวังไปโดย ทางบก เข้าโรงพิธีที่ทุ่งสัมปอานหลวง เวลาค่ำพระมหाराชครูพิธีทำการพระราชพิธี เหมือนอย่างพิธีทั้งปวง..."

พระราชพิธีพืชมงคล (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552, หน้า 307-308)

...การพิธีที่สุโขทัยมีแต่พิธีพราหมณ์ การซึ่งเกิดพิธีสงฆ์ขึ้นซึ่งมีในภายหลัง แต่พิธี พราหมณ์ที่ทำอยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นคนละอย่างกันกับที่นางนพมาศกล่าว ทำพร้อมกันกับ พิธีสงฆ์แต่แยกออกไปทำอยู่ที่ทุ่งสัมปอาน เพราะอยู่ข้างเรือร่ายยาบคาย การตบแต่งโรง พระราชพิธีและเทวรูป ก็คล้ายกันกับพระราชพิธีอื่น ๆเทวรูปที่ตั้งในการพระราชพิธี คือพระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหมธาดา พระพิณเนศวร...

พิธีศิวราตรี (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552, หน้า 71-72)

ส่วนการพิธีของพราหมณ์ ซึ่งเรียกว่าศิวราตรี ซึ่งเป็นพิธีมาแต่โบราณชาติสูญเสียแต่ครั้งใดก็ไม่ปรากฏ ตั้งแต่กรุงรัตนโกสินทร์นี้มายังไม่เคยทำ เพิ่งจะมีขึ้นในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

...ส่วนพิธีศิวราตรีนี้ เป็นพิธีลอยบาปของพราหมณ์คล้าย ๆ มหาปวารณา จึงโปรดให้ทำ ตามธรรมเนียมเดิม พิธีนี้ทำในวันเดือนสามขึ้น 15 ค่ำ คือเวลาค่ำ พระมหाराชครูทำพิธี เริ่ม แต่กระสุทธัธมสุทธิตามแบบเหมือนพิธีทั้งปวง แล้วเอาเสาบักสีเส้า เชือกผูกคอ หม้อโยงเส้าทั้งสี่ ภายในหม้อตั้งพระศิวลึงค์เจาะหม้อให้น้ำหยดลงมาได้ทีละน้อย เอา ขลังสอดไว้ในช่องหม้อที่เจาะนั้นเฉพาะตรงพระศิวลึงค์ ให้น้ำหยดลงถูกพระศิวลึงค์ทีละ

น้อย แล้วไหลลงมาตามรางซึ่งรองรับพระศิวลึงค์ ซึ่งพราหมณ์ในประเทศอินเดียซึ่งข้าพเจ้าไปเห็นเรียกว่าโยนิ แล้วมีหม้อรองที่ปากรางนั้น เต็มน้ำและเปลี่ยนหม้อไปจนตลอดรุ่ง เวลาใกล้รุ่งทำพิธีหุงข้าวหม้อหนึ่งในเทวสถาน เจือน้ำผึ้งน้ำตาลนมเนยและเครื่องเทศต่าง ๆ สุกแล้วแจกกันกินคนละเล็กละน้อยทุกคนทั่วกัน พอได้อรุณก็พากันลงอาบน้ำในคลอง สระผมด้วยน้ำที่สรงพระศิวลึงค์ ผมที่ร่วงในเวลาสระนั้นเก็บลอบไปตามน้ำ เรียกว่าลอยบาป เป็นเสร็จการพิธีศิวราตรีในวันเดียวนั้น แต่การพิธีนี้ไม่มีของหลวงพระราชทาน เป็นของพราหมณ์ทำเอง เมื่อพิจารณาเหตุการณ์ที่ทำนี้ก็เห็นว่าเป็นการย่อมาเสียแต่เดิมแล้ว...

พ.ศ. 2466 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ มีพระประสงค์ทรงพิมพ์หนังสือเพื่อประทานเป็นของชำร่วยแก่ผู้ที่มาถวายรดน้ำสงกรานต์ประจำปี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงเลือกตำราพระราชพิธีเก่ามาจัดพิมพ์ ในตำรานี้ได้กล่าวถึงการบูชาพระศิวะเพื่อประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ ดังนี้ (กรมศิลปากร, 2548)

ตำราพระราชพิธีเก่า

พระราชพิธีคเชนทรสนาน

สิทธิการียะ พรรณนาด้วยทวาทศมาสราชพิธี เดือน 5 เดือน 11 ตั้งโรงราชพิธีคเชนทรสนาน ทอดเชือกตามเชือก ขึ้น 2 ค่ำ 3 ค่ำเดือน 5 และโรงราชพิธีมีราชวัติฉัตรธง ต้นกล้วย ต้นอ้อยประดับเรียงราย แล้วให้ซีพ้อพราหมณ์เชิญพระอิศวร⁷ พระนารายณ์เจ้ามาตั้งเป็นประธาน..

พระราชพิธีเคณฑะ⁸

ครั้นเดือน 7 พระราชพิธีเคณฑะ ให้ปลูกโรงราชพิธีประดับประดาตุ๊กก่อน ให้เจ้าพนักงานทำช่างใหญ่รอบ 3 นิ้ว มีพวยไม้ลงรักปิดทอง ให้ซีพ้อพราหมณ์เชิญพระอิศวร พระนารายณ์ มาตั้งโรงราชพิธี...

พระราชพิธีตริยมปวาย

เดือน 1 พระราชพิธีตริยมปวาย ให้ตั้งโรงราชพิธีประดับตุ๊กก่อน ให้ซีพ้อพราหมณ์เชิญพระอิศวรพระนารายณ์มาตั้ง...

⁷ ต้นฉบับหนังสือสมุดไทย เขียนว่า พระอินชเรเจ้า

⁸ พระราชพิธีเคณฑะ เป็นพระราชพิธีที่พระมหากษัตริย์ทรงตั้งช่าง มีจุดประสงค์เพื่อสร้างความเป็นสิริมงคลแก่พระมหากษัตริย์และบ้านเมือง

พระราชพิธีแฉลง

เดือน 2 พระราชพิธีแฉลง ตั้งโรงราชพิธีดูจกก่อน ให้ชีพอพรหมณ์เชิญพระอิสวร พระนารายณ์มาตั้งยังที่ แล้วให้เจ้าพนักงานเตรียมว่าวมาเตรียมไว้ในโรงราชพิธี...

พระราชพิธีธำณยเทาะ

ครั้นเดือน 3 พระราชพิธีธำณยเทาะเผาข้าว ตั้งโรงราชพิธีดูจกก่อน ให้เจ้าพนักงานแต่งที่ยาว 3 เส้น กว้าง 10 วา ให้ตั้งหลัก 8 ทิศ หลักกลางนั้นหลักหนึ่งให้เป็นสำคัญ เอาปลายไม้ลงทั้ง 8 หลัก แล้วให้เจ้าพระยาและพระยาพระหลวงขุนหมื่นเจ้าพนักงานจับหลักตามทิศของตัวนั้น ทิศบูรพาหลวงธรรมศาสตร์ ทิศอาคเนย์หลวงอภัย ทิศทักษิณหลวงศรีสังกร.

ตำราทวาทศพิธี

...สิทธิการียะ พระราชพิธีทวาทศทั้ง 12 เดือน แลในเดือน 5 เดือน 11 ให้ตั้งโรงพระราชพิธีคเชนทรสนาน ทอดเชือก ตามเชือกขึ้น 2 ค่ำ 3 ค่ำ แต่งโรงพระราชพิธี มีราชวัติ ฉัตร ธง ต้นกล้วย ต้นอ้อย ประดับสรรพพร้อมแล้ว ชีพอพรหมณ์เชิญพระอิสวรพระนารายณ์มาตั้งเป็นประธาน...

...ครั้นถึงเดือน 6 มีพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ให้ปลูกโรงพระราชพิธีใหญ่ น้อยตามสมควร ตกแต่งประดับดังกาลก่อนนั้นทุกประการ ให้ชีพอพรหมณ์เชิญพระอิสวรพระนารายณ์ไปตั้งในโรงพระราชพิธี...

...ครั้นถึงเดือน 7 มีพระราชพิธีเคณฑ์ระชา ให้ตั้งโรงพระราชพิธีประดับดูจกก่อน ให้เจ้าพนักงานกระทำช่างใหญ่ รอบ 3 นิ้ว มีพวยไม้ชัยพฤกษ์ราชพฤกษ์ลงรักปิดทอง ให้ชีพอพรหมณ์เชิญพระอิสวรพระนารายณ์มาตั้งในโรงพระราชพิธี แลชีพอพรหมณ์บูชาเทวดา...

...ครั้นถึงเดือน 1 มีพระราชพิธีตรียัมปวาย ให้ตั้งโรงพระราชพิธีประดับดูจกก่อน แล้วให้ชีพอพรหมณ์เชิญพระอิสวร พระนารายณ์มาตั้ง...

...ครั้นถึงเดือน 2 มีพระราชพิธีแฉลง ให้ตั้งโรงราชพิธีดูจกก่อน ให้ชีพอพรหมณ์เชิญพระอิสวร พระนารายณ์มาตั้ง..

...ครั้นถึงเดือน 3 มีพระราชพิธีธำณยเทาะเผาข้าว ให้ตั้งโรงราชพิธีดูจกก่อน ให้เจ้าพนักงานแต่งที่ยาว 3 เส้น กว้าง 10 วา ให้ปักหลัก 8 ทิศ ท่ามกลางหลักหนึ่งให้เป็นสำคัญ เอาปลายไม้ลงทั้ง 9 หลัก แล้วให้พระยา พระ หลวง ขุน หมื่น เจ้าพนักงาน

แต่งตัว แล้วไปจับหลักตามที่ของตัวนั้น ทิศบูรพาหลวงธรรมศาสตร์ 1 ทิศอาคเนย์หลวง
อัฐภา 1 ทิศทักษิณหลวงศรีสังกร 1...

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 42 หน้า 3,096 วันที่ 10 มกราคม 2468 เรื่องการสมโภชเดือน
และขึ้นพระอู่เจ้าฟ้าพระราชาธิดาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพิธี
พราหมณ์ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระศิวะดังนี้

"...พราหมณ์กล่าวเปิดไกรลาสและปิดไกรลาสถวายกล่อมแล้ว ภูษามาลาขับไม้ถวาย
กล่อมอีก ครัง 1..."

จากพระราชพิธีต่าง ๆ ให้เห็นได้ว่า คติความเชื่อในการนับถือพระศิวะว่าเป็นเทพเจ้า
ฮินดูที่ศักดิ์สิทธิ์และต้องเชิญเพื่อให้การประกอบพิธีเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลเสมอ ทั้งนี้ เห็นได้
ว่ามีมนตร์บทหนึ่งที่เรียกว่า "อิศวรเวท" ซึ่งเป็นมนตร์ที่บูชาพระศิวะโดยตรง และการประกอบพิธี
ต่าง ๆ มักประกอบในเทวสถานพระศิวะหรือหากประกอบพิธีนอกสถานที่ก็ต้องมีเทวรูปพระศิวะ

นอกจากนี้ การอัญเชิญพระศิวะรวมถึงเทพอื่น ๆ เพื่อการประกอบพระราชพิธี ยังเป็น
การแสดงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์อีกด้วย ซึ่งก่อนที่คนทั่วไป
รับรู้เรื่องเทพเจ้าในศาสนาฮินดู การประกอบพิธีต่าง ๆ ของคนทั่วไปมักไม่ปรากฏการอัญเชิญเทพ
เจ้าต่าง ๆ รวมถึงพระศิวะเพื่อทำให้พิธีมีความศักดิ์สิทธิ์เหมือนกับพระราชพิธีในราชสำนัก

วรรณกรรม

ในเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระราช
นิพนธ์ไว้ นั้น ได้กล่าวถึงตอนที่พระศิวะปราบตรีบูรุม ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระพุทธ
โลก, 2540)

อันตรีบูรุมขุนมาร	สังหารด้วยศรแล้วไม่ได้
จำเริญเสียด้วยตาไฟ	ให้ม้วยไหม้เป็นภคมธุลีกลีบ
ตรัสแล้วจับกลิ้งมณี	กวัดแกว่งรัศมีฉายฉิน
ส่องเนตรจำเพาะกุมภภัณฑ์	ด้วยฤทธิ์อันชัยชาญ
บัดนั้น	
ทั้งตรีบูรุมขุนมาร	ก็วายปราณด้วยพระศุติ

พงศาวดารรามเกียรติ์ ได้กล่าวบรรยายถึงพระศิวะไว้ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย, 2544)

อนึ่ง มเหสีท้าวเวรราช ซึ่งมีนามปรากฏในนิทานเรื่องรามเกียรติ์นั้นคือ พระอิศวรเป็นเจ้า
 สีขาว 1 มีมเหสี ชื่อ พระอุมาภควดี 1 พระมเหศวรี 1 รัศวดี 1 พระโกศวดี 1 รวม 4 องค์
 มีพระราชบุตร ชื่อ พระขันธกุมาร มีพักตร์ได้ 6 มีหัตถ์ 12 ทรงมยุราเป็นพาหนะ 1
 พระพิเนศ 1 พระพิณาย 1 เทวกุมารทั้งสองนี้ดวงพระพักตร์เป็นหน้าช้างฯ
 อนึ่ง เทวดาที่อำมาตย์นั้น ชื่อ จิตุบท 1 จิตุบาท 1 จิตุราช 1 จิตุเสน 1ฯ
 อนึ่ง พาหนะพระอิศวรเป็นเจ้านั้น คือ พระโคอุศุภราช อยู่ถ้ำอินทกาล 1...

ในลิลิตศรัวิชัยชาดก ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้กล่าวถึงลักษณะของพระศิวะไว้
 ดังนี้ (ประจักษ์ ประกาพิยากร, 2552, หน้า 274)

พิศภูธรงามถาด เหนือธรรมาธิเบศพล ดูด่ากลแก่เนตร เหตุใดหนอมาสรวง สรรพปัก
 ปวงสมโภช เลียงคฤโสณเนียรนาท ฤาจอมไกรลาสอิศโร ไยบมีโคธวินทร มหามุขงศ์
 สังวาลเวศ ฤาทำวกำเลศคัลโลย ไยบมีราชวิคหงส์ ฤาพระหริวงษ์วรสังข์ บมีบัลลังก์
 ภูษเคนท์ ฤาจอมสุเรนทรอำมเรศ ไยมิประเวศไอยรา ฯลฯ

ในลิลิตตำราพันน ที่แต่งโดยหลวงนรินทราภรณ์และหมื่นมณีรักษาใน พ.ศ.2353 ใน
 คราวทำพระเบญจาทองคำ งานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปรากฏการ
 กล่าวถึงพระศิวะ ที่ทรงเล่าแก่เทวดาทั้งหลายว่าฤษีองค์เป็นผู้ให้กำเนิดของหินมีค่าทั้ง 9 ชนิด
 ดังนี้ (วิรัชย์ งามสันติกุล, 2555 ก, หน้า 15)

กล่าวผู้ภูเทเวศให้	เทวา
โกฏิหนึ่งปรีวารปรา	รภู
กับหมื่นกสิทรีดา	บศบวช
ยี่สิบแปดโกฏิผู้	ผู้ทำอิศวรตาม
ในนามนพรัตน์นี้	ขอแกลง
เกิดเพื่อใดแสดง	แห่งให้
เชิญองค์อิศรแจ้ง	จักบอก ตูนา
เปนมิ่งมงคลไว้	คู่หล้ายืนยง
บัดองค์อิศเรศเยือน	เทวโองการเยือน
เพริศพริ้มไพรงาม	
ควรความเชิญเทพให้	กับพระดาบศให้
แห่งรู้โดยตรัส	ภูนา
อรรถนี้ควรรู้ตัว	องค์ตมุนิทรทำว

อาจรู้เสร็จการ

สิ้นแล

โองการเสร็จสั่งพร้อม

ทวยเทพนิกรน้อม

นอบเกล้าถวายกร...

ในคำฉันท์ดุชฎีกาล้อมข้าง ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคันธรส กรมหมื่นศรีสุนทร ได้กล่าวสดุดีพระศิวะไว้ดังนี้ (ประจักษ์ ประภาพิยากร, 2552, หน้า 274)

อัญชยมบังคมทเวา

อาทิไธธาดา

สถิตบัลลังก์หลังหงส์

พระพิศนุศักดิ์สุทรง

ครุฑราชขรรยง

ด้วยนิลวตถ์มี

ทัดจันทร์จุธามาสมณี

สังวาลวาสกรี

แลชี่อุศุภถึกเถลิง

ข้าขอเคารพพระเพลิง

ทรงเรดแรงเริง

รเห็จเวหาผาดผั่ง

ทั้งสี่เทวราชผู้รัง-

สฤษดิ์ข้างพลายพัง

พิเศษประบาทหลายพรรค

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร (2503 ก, หน้า 9) ทรงพระนิพนธ์บทเชิญเทพในดุชฎีกาล้อมข้าง ได้กล่าวถึงพระศิวะไว้ดังนี้

...พระปรเมศวรเสด็จทรง

โคเผือกผ่องผอง

ครวติตรีเพชรกำแหง

ฆ่าพิฆเนศวรไรร้ายแรง

นยนเปล่งเปนแสง

อัคนีพิภกแลลน

ถนิมนาคนื่องเปนสังวาล

ผกแผ่ฟุ้งพาน

เถกิงด้วยพิศมค่าน

อวยอิศวรเวทพิพมณต์

ประสิทธิเดชดล

ศรอัคนีวาตให้อาจหาญ...

ฉันท์กล้อมข้างพลายและกาพย์ขับไม้ พระนิพนธ์ของกรมหมื่นศรีสุนทร ปรากฏพระนามพระศิวะในบทเชิญเทพ ความว่า (สมเด็จพระยาเดชาดิศร, 2503 ก, หน้า 136, 146)

“...ทัดจันทร์จุธามาสมณี

สังวาลวาสกรี

แลชี่อุศุภถึกเถลิง...”

“...นบไทเทวศรี	แปดกรกลเลศ	เลิศล้ำเลอสุวรรณค์
พระมหาศวศักดิ์	เทวราชหริรักษ์	ฤทธิรงค์ทรงสุบรรณ
ไหว้ท้าวเทพกระรรม	พิชมเนศวรชั้น	ธกัมารมहिมา..”

ในฉันท์สังเวทกลองวินิจฉัยเกร์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส และพระยาบำเรอบริรักษ์แต่งร่วม มีบทบูชาพระศิวะดังนี้ (สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, 2503 ก, หน้า 106)

...ข้าพระสยามภูวประสาท	สิทธิอำนาจวาทีแสดง
แต่จอมจุฬาภพจแรง	กำหราบราบคือสาปสรรค
ใครปวงไปลวงพจนดาร์ส	ดาร์หิตรีทุกสิ่งอัน
บันดาลบันโดยประดุจบัน	ทูลท้าวบรรหารสาร...

ในฉันท์กล่อมช้างพังและกาพย์ขับไม้ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ได้กล่าวถึงพระนามของพระศิวะดังนี้ (สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, 2503 ก, หน้า 152)

“...อีกตรีศูลหัตถ์ธำรง	พฤษภยานยัง	
ผยองอัปภันตรากาศ..”		
“...ไหว้ให้ธาดา	สวยมภูนา	รายน์ฤทธิผู้ชาญ
โกญจนาเนศวร	พิชมเนศทั้งมวญ	พิชมเนศวรกราน
เทวกรรมสรรพค์สาร	แปดเทพบันดาล	เดชะมहिมา...”

สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสยังมีพระนิพนธ์สดุดีพระเกียรติอัญเชิญขวัญมงคลเชนทรชำนาญเผือกพลาย ที่ปรากฏพระนามพระศิวะว่า (สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, 2503 ข, หน้า 8)

ทวิชของคโอมอิศ-	ร เวทนมศิวาย
สังขีเสจรประสิทธิ์ปราบ	อุทกมนตรโอฟาร...

ในชุมนุมฉันท์ดุขกัสังเวท ได้กล่าวสดุดีพระศิวะ โดยแต่งเป็นกาพย์ขับบังไว้ดังนี้ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, 2503)

ไหว้องค์มหากาลเทวินทร์	สามเนตรรอนิล
สกนธรัตทัตจันทร์	
สังวาลวาลุกรี่สร้อยกัณฐ์	เศียรภูตกรบัน-
เทาะวรีตรีและปวงบาศผจง	
อาจมล้างสร้างสาปสรรพงค์	ครองพรตพระทรง
อุศุภาสน์อวยพร	

ในพิลาปรำพันของสุนทรภู่ แต่งเมื่อ พ.ศ.2385 มีบทหนึ่งซึ่งสุนทรภู่แต่งขอพรพระศิวะให้ตนเองพบแต่ความสำเร็จและความเจริญดังนี้ (พระสุนทรโวหาร (สุนทรภู่), 2504, หน้า 47-48)

ขอเดชะพระสยามบรมนาถ	เจ้าไกรลาสโลกามหาสถาน
ทรงแว้วเฝือกเงือกหงอนล้งวรสังวาล	ถือพัดตาลดาไฟประลัยกัลป์
ประกาศศิตอิทธิเวทวิเศษประเสริฐ	ให้ตายเกิดสิ้นสุดมนุษย์สวรรค์
ตรัสอย่างไรเป็นไปเหมือนเช่นนั้น	พระโปรตฉันเชิญช่วยอำนาจพร
เมื่อว่าจักรักใคร่ที่ไหนมั่ง	ให้สมหวังดังจำนงประสงค์สม
ทรงเวทมนต์ดลประสิทธิฤทธิ์รอน	เจริญพรภิญโญเดโชชัย
ที่หวังขึ้นกลั่นกลั่นกระสันต์สวาท	อย่าแคล้วคลาดเคลือบแคลงแห่งไหน
มิตรจิตขอให้มิตรใจไป	ที่มีดไม่เห็นห้องช่วยส่องเทียน...

ในวรรณคดีเรื่องสุริยาศศิธร ซึ่งสันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นวรรณคดีที่กล่าวถึงการกำเนิดโลก ดาวพระเคราะห์ เทพดาอัฐเคราะห์ และเรื่องเมฆลากับรามสูรในเรื่องยังได้กล่าวถึงพระศิวะทรงสร้างกลางคืนและกลางวัน การสร้างสัตว์ประจำปีนักษัตรทั้ง 12 ปี และทรงสร้างเทพอัฐเคราะห์ แล้วทรงให้เทพอัฐเคราะห์ไปอยู่ประจำทิศต่าง ๆ รวมถึงเหตุการณ์ที่ราหูลักดื่มน้ำอมฤตแล้วพระศิวะทรงขว้างจักรไปตัดร่างราหูขาดเป็นสองท่อน (ปรีดี พิศภูมิวิถี, 2548, คำนำเสนอ)

วรรณคดีนี้ ในตอนที่กล่าวถึงพระศิวะ แต่งด้วยกาพย์ยานี 11 กาพย์ฉบัง 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 ดังนี้ (ปรีดี พิศภูมิวิถี, 2548)

...เมื่อนั้นจึงพันปี	หลักโลกก็สิ้นทั้งหลาย
อินศวรผู้เรืองฉาย	จัดแจงไว้ด้วยปัญญา
เห็นดวงพระสุริย์ฉาย	สองตำได้แล้วกลับมา
จันทร์ผ่องแสงกล้า	คำสนธยาไม่รวมกัน
กำหนดหามิได้	ชื่อเสียงไรไม่ว่าขาน
ก่อสร้างโพธิญาณ	เนิ่นนานเลือนเปื้อนไป
จำกูจัดแจง	รีบตบแต่งคืนวันไว้
ปีเดือนอย่าเคลื่อนได้	ให้นับไว้ต่อกันมา...
อินศวรผู้เป็นเจ้า	ตรีนึกเล่าในพระทัย
เดือนนั้นตั้งใหม่	เดือนจึงต้องให้ครบครัน
สว่างในโลกา	จำว่าให้เป็นวัน
เอาตามชื่อใครนั้น	มาว่าขานจึงดี

อย่าเลยคิดความ
 เหลี่ยมน้อยนั้นย่อมมี
 จำขุมนุ่มทอ
 เจ็ดองค์ขึ้นจงพลัน
 ...อินศวรล้ำโลกา
 พระทัยให้เบิกบาน
 ...เมื่อนั้นผ่านเกล้า
 เอรราชสีห์
 ...สมเด็จผ่านเกล้า
 แผลกปนออกไป
 ...สมเด็จจรรยา
 ให้เอาระบือ
 ...ปิ่นเกล้าโลกา
 ให้เร่งไปหา
 ...สมเด็จจุมมี
 ไปเอามณี
 ...สมเด็จภูวไนย
 เอาละมั่งทอง
 ...ปิ่นเกล้ารรณี
 ทานเร่งรีบไป
 ...สมเด็จจรรยา
 ขุบเทพทั้งเจ็ด
 ...เมื่อนั้นอสุรินทราหู
 ก็รู้เพียงแท้แนใจ
 องค์พระอินศวรเป็นใหญ่
 ขุบได้ทั้งเจ็ดทอ...
 ...อินศวรเป็นเจ้าโลกา
 ทูลว่ามีดมัวไป...
 ...เป็นราหูตัวกล้า
 เข้ามาลั่นน้ำแห่งเรา...

เหลี่ยมเขานั้นใหญ่ทั้งสี่
 สี่สองสี่แปดด้วยกัน
 ให้รักษาอยู่รอบขอบชั้น
 รักษาด้านเหลี่ยมภูผา...
 พังเทวากล่าวเล่าขาน
 ให้ทรงยานจากปรางค์ศรี..."

อินศวรเป็นเจ้า กระทำสัจจา
 ทั้งหมดนั้นมา อ่านเวทคาถา ละลมละลาย...
 อ่านเวทพระเจ้า ต้องนางสิบห้า
 วอดวายสังขาร แล้วเก็บเข้ามา กองขึ้นดืบดี...
 มีพระวาทา ตรัสใช้ทหาร
 แปรตัวยาวนาน ให้ทันโอการ เร่งเร็วเอามา...
 มีพระวาทา ตรัสใช้ทหาร
 พระยาชลธาร สิบเจ็ดยาวนาน แล้วพาเข้ามา...
 ขึ้นบานสารศรี ตรัสใช้ทหาร
 ดืบแก้ตนนั้น เข้ามาเร็วพลัน ในโรงพิธี...
 ครั้นแล้วตรัสใช้ ทานท้าวหัตถี
 เรื่องรองมีศรี ยี่สิบเบ็ดนี้ เร่งรัดเอามา...
 ตรัสใช้หัตถี เป็นยอดทหาร
 อย่าได้นิ่งนาน เพียวหาพรายนั้น เอาศิระมา...
 อินศวรเจ้าฟ้า ปิ่นเกล้าจักรวาล
 ลำเจ็ปมีนนาน ออกจากโรงการ ขึ้นสู่พลับพลา...
 พินิจคิดดู
 ฤทธิเดชชาญไชย
 ได้พังเทว
 แปลงกายกายา

...คิดแล้วพระองค์ทรงศรี เรื่องอิทธิฤทธิ์
 จับจักรณีขว้างไป
 ถูกต้องราหูตัวใหญ่ ขาดเด็ดยอดออกไป
 จากรูปร่างกายา...
 ...ราหูพังคื ทำวอสุรีเจ้าถามไถ่
 บอกความตามจริงไป ธิบายแต่ต้นมา
 อินศรผู้เป็นเจ้า ใช้เราออกอาลา
 ตระเวนกับเทวา แสงหาสองหนอไท...
 ...เทวาทั้งหลาย ขวนกันขึ้นไป อัดแอแจจัน
 เห็นพระราหู อยู่ทั้งกายนั้น ด้วยฤทธิ์ภูบาล จำให้บังตา
 จึ่งขึ้นไปเฝ้า อินศรเป็นเจ้า กราบลงสามลา
 เทวัญทั้งหลาย ขึ้นไปพร้อมหน้า ทั้งทำวพระยา ในโลกชมพู
 เมื่อนั้นอินศรเจ้าฟ้า ทอดพระเนตรมา
 เห็นหมู่เทวาทั้งหลาย ดรัสปราศรัย
 เล็ดจยังท่องพระโองไชย ธิบายกับทำวพระยา...
 องค์พระอินศรเป็นใหญ่ เธอยอมแฉ่งใจ
 เราไม่ล้างกายา จับนางเมขลา
 ชั่งตายให้อาสา ที่มาลักเอาแก้วมณีไป...
 ...องค์พระบิดร สกุลมังกร อยู่ถ้ำเคหา
 มีแต่ดวงแก้ว เล็ดแล้วโมรา หัวแหวนมีค่า อันสุกสุกใส
 เอาข้ามารศรี กับแก้วมณี ขึ้นมาถวาย
 อินศรเจ้าฟ้า เทวาผู้ใหญ่ คิดว่าให้ เป็นนางมเหสี
 อินศรเป็นใหญ่ ลุ่มหลงรักใคร่ นางโมควดี
 หาเลี้ยงเราไม่ ใช้เป็นทาสี แต่แก้วมณี เธอทำบูชา...

ในหนังสือพิไชยสงครามไทย ต้นฉบับของหลวงพิไชยเสนา คัดลอกจากฉบับสมุดไทย 5 เล่ม พิมพ์โดยหมอบรัดเล เมื่อ พ.ศ. 2418 ในหน้าต้นเรื่องได้ปรากฏคำบูชาพระศิวะก่อนที่กล่าวถึงเนื้อหา ดังนี้ (วิรัช งามสันติกุล, 2555, หน้า 12)

นะโมนมัสสคิวยาย	อิศวรนารายณ
อันเปนปิ่นโลกยโลกีย	
ขอพระศรีสวัสดิ์จึงมี	เดโชไชยศรี
กำจัดวิบัตินานา...	

ในฉันทสังเวทพระมหาเสวตรฉัตร รัชกาลที่ 5 ได้ปรากฏพระนามพระคิวดังนี้ (สมเด็จพระยาเดชาติศร, 2503 ก, หน้า 74,76)

...มหิศรปราสาทศิวา	ไฉยมหาปรา
สาทพิศพิจิตรเจดตระการ...	
...อ้าองค์พระทรงอุศุภราช	สุรกาจกำแหงหาญ
เดโชไชยตมร่ำบาญ	ปรปักษ์ปราไชย...

พระนามของพระคิวยังปรากฏในฉันทสังเวทพระที่นั่งบางปอียดนี้ (สมเด็จพระยาเดชาติศร, 2503 ก, หน้า 88)

...อ้าองค์สุริสุธรร่าง	จันทร์จักษุภาอันพร
เฉวียงเวียดสังวาลสิริคินทร์	เกลิงอาศน์พิษภยาน...

ขุนสารประเสริฐ (นุช) ได้แต่งฉันทกล่อมสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งมีบทที่เชิญเทพเพื่อมาปลอบขวัญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ มีพระคิวยเป็นหนึ่งในเทพที่มีบทเชิญ ความว่า (สมเด็จพระยาเดชาติศร, 2503 ก, หน้า 94)

ขยมาทอภิวาทพรหมินทร์	คิวยเทพมหิน
ทวนนุรักษ์ภูวดล...	
...อ้าพระอย่าไศกแลอย่าสอื่น	ทุกขแดก้าเดดาล
เชิญชมพระสาครตระการ	ด้วยราชวัตรแลฉัตรธง
มัจฉาสวรรณกัพิจิตร	อิศวรใช้ให้ช่างผจง
พระราชทานสำหรับกุมารสง	ชลชมพระสาคร...
...พระบาทสมเด็จพระปิตรไท	อิศวรราชอวยการ
ชุมแพทยกุมารบริหาร	บริรักษ์ฤคผลาศคลา...

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งขุนสารประเสริฐ ได้แต่งฉันทและกาพย์ขับไม้กล่อมพระเสวตรวรวรรณ มีพระนามพระคิวยในฉันทคือ (สมเด็จพระยาเดชาติศร, 2503 ข, หน้า 12)

.. ไหว้สยมภูวยิ่งญาณยล สามเนตรโสมณ

ผะผ่องผะแผ้วลบไสมย

เถลิงหลังพฤศภคระไล ถนิมนาคอำไพ

รจิตรจำรายฉายฉาน...

นบไท้เทวราชเรื่อง ฤทธิรงค์

สีกักรักรัษยง ยิ่งเกล้า

อีกพระมหะศรทรง สรรค์ศักดิ์

เชิญพิทักษ์พระคชแผ้ว ผ่องพันไภยพาน

นบเทพสุศักดิ์ แปรกรสิ่กักรักรั กมลาลาวรรณ

พระสยมภูวนารถ ทรงโคผั่งผาด เทวราชทรงสุบรรณ

พิชมเนศวรชั้น ฤกumarเทวกรรม ทรงศรศักดิ์ดา

เชิญช่วยประสิทธิ์ ประสาทเทวฤทธิ์ ปกป้องรักษา

มงคลสารเสวตร ช้างต้นภูเบศร์ เสวตวรวรรณ

นฤไภยพารา โอนอ่อนวินัญญา ยินยอมคำสอน...

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) ยังได้แต่งฉันท์กล่อมพระมหารพีพรณคชพงษ์ ร่วมกับ หมื่นพากย์โวหาร (เร็ก) และหลวงเทพราชธาดา (เดช) ซึ่งในบทที่พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) แต่ง นั้น มีพระนามพระคิวงะปรากฏอยู่ว่า (สมเด็จพระบรมพระยาเดชาดิศร, 2503 ข, หน้า 32)

.. ไหว้จอมไกรลาสเลอพร ทรงโคเขจร

แลสอดสังวาลจตุรคันท...

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) ยังได้แต่งฉันท์กล่อมเสวตสุวภาพรรณ ที่มีบทเชิญพระคิวงะ ดังนี้ (สมเด็จพระบรมพระยาเดชาดิศร, 2503 ข, หน้า 47)

.. คำนับองค์มิ่งมหิศร สถิตสถาพร

ณ พื้นบรรพตเผือกไศล

พระเวทศิวาคมไกร ประสาทพรใด

ประสิทธิ์สำเร็จเด็ดจดล...

ในฉันท์กล่อมพระเทพชรัตนกิริณี พระศรีสวัสดิเสวตวรวรรณ ที่พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) แต่ง ก็มีบทบูชาพระคิวงะคือ (สมเด็จพระบรมพระยาเดชาดิศร, 2503 ข, หน้า 64)

...อีกองค์จอมไศลตรีศูลี ทรงพฤศภศรี

เสวตรสังวาลจตุรคันท...

นอกจากนี้ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) ยังได้แต่งฉันท์กล่อมพระเสวตรวรลักษณ์ ที่มีพระนามพระศิวะอยู่ในฉันท์ว่า (สมเด็จพระยาเดชาติศร, 2503 ข, หน้า 78)

...หนึ่งข้าขอนบจอมไกร ลาศทรงโคไศล

แห่งห้องพิณศาวน...

ในฉันท์กล่อมพระเสวตรวรลักษระวงศ์ และพระเสวตรวิสุทธเทพมหาพิณเนศวร์ ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) ก็ปรากฏพระนามพระศิวะดังนี้ (สมเด็จพระยาเดชาติศร, 2503 ข, หน้า 91)

...เครพป็นภพเมือกไศล อศุภาศน์อำไพ

สังวาลกระหวัดวาสกรี...

พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) ยังได้แต่งฉันท์กล่อมพระเสวตรสุนทรสวัสดิ มีพระนามพระศิวะในบทเจริญเทพเหมือนกับฉันท์กล่อมพระมหารพีพรณคชพงษ์

นอกจากนี้ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) ยังได้แต่งฉันท์กล่อมพระเสวตรสกลวโรภาส ก็มีพระนามพระศิวะคือ (สมเด็จพระยาเดชาติศร, 2503 ข, หน้า 117)

...ไหว้จอมไกรลาศศรี ทรงโคเมือกพี

รียานุภาพไพศาล...

ในฉันท์กล่อมพระเสวตรรุจิราภาพรรณ แต่งโดยพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น) ได้ปรากฏพระนามพระศิวะในฉันท์ดังนี้ (สมเด็จพระยาเดชาติศร, 2503 ข, หน้า 122,142)

...บังคมศิวราชจอมไตร ภพโลกภาย

รังสฤษดิ์เชียวชาญพร

อศุภราชเป็นอาศน์บวร ไกรลาศศิขร

นิเวศน์ประเทศสฤษดิ์...

...ขอพรองค์พระศิวา อันมีเดชา

ประสาทประสิทธิสบรรพ์

จงให้องการทรงธรรม จักประสาทสิ่งอัน

ใดใดประสิทธิ์โดยจง...

หลวงมหาสิทธิโวหาร (สีบ) ได้แต่งฉันท์กล่อมพระศรีเสวตรวรมณีนภ มีบทบูชาพระศิวะความว่า (สมเด็จพระยาเดชาติศร, 2503 ข, หน้า 149,167)

...ไหว้จอมสุลลือพรณ ทรงโคสำคัญ

ประสานสังวาลนาดิษฐ์...

นอกจากฉันท์กล่อมพระศรีเสวตรวรรณนิภาแล้ว หลวงมหาสิทธิโวหาร (สีป) ยังได้แต่งฉันท์และกาพย์ขับไม้กล่อมพระเสวตรอุดมวารณ์ มีบทบูชาพระศิวะดังนี้ (สมเด็จพระยาเดชาดิศร, 2503 ข, หน้า 155)

...วางหัตถ์นัลมัลเหนือเกศา	กัมเศียรวันทา	
ไหว้ให้สุลีเลอพรรณ...		
...นบไทเทวราช	แปดกรมลาคณ์	เลอฤทธิมหันต์
อิศเรศทรงศักดิ์	ทั้งท้าวหริรักษ์	อัคนีเทวัญ
พิฆเนศวรชน	ธกumarเทวกรรม	อดุลย์เดชา...

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรวบรวมตำนานการกำเนิดเทพต่าง ๆ ไว้ในหนังสือหลายเล่ม เช่น พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้ เป็นต้น ซึ่งในหนังสือดังกล่าว นั้นได้กล่าวถึงที่มาและการบรรยายลักษณะต่าง ๆ ของพระศิวะเอาไว้ ซึ่งมีรายละเอียดต่าง ๆ ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2547, หน้า 68-72)

พระอิศวร เป็นพระเป็นเจ้าองค์หนึ่งในหมู่พระเป็นเจ้าทั้งสาม ในศาสนาพราหมณ์ถือว่า เป็นผู้สร้างธาตุทำลาย แต่โดยเหตุที่ในศาสนาพราหมณ์ถือว่าสัตว์ไม่ตายสูญเลย คงท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสาร จึงไม่ถือว่าพระอิศวรเป็นผู้ผลาญอย่างเดียว ทั้งเป็นผู้สร้างขึ้นใหม่ด้วย เพราะฉะนั้นนับว่าเป็นที่เปลี่ยนแปลงของเก่าให้เป็นใหม่ดีขึ้น และโดยเหตุนี้จึงมักปน ๆ กับพระพรหมผู้สร้างอยู่บ้าง

ศิวะ คือ พระเป็นเจ้า ซึ่งมักเรียกกันว่า พระอิศวร ในชั้นต้นคือในยุคไตรเพท นามศิวะไม่มีเลย มีแต่เทวดาองค์หนึ่งชื่อ รุท ซึ่งในชั้นหลังมากลายเป็นพระศิวะขึ้น เป็นเทพเจ้าผู้มีอำนาจมากและดุร้าย จึงนับว่ามีหน้าที่เป็นผู้ล้างผู้ทำลาย ในยุคไตรเพทนั้น พระรุทเป็นเทวดาลำคัญ "เป็นเจ้าเป็นใหญ่เหนือการสรรเสริญและยัญกรรม เป็นผู้บำบัดโรค ฯลฯ แต่ส่วนอำนาจก็มีมาก ถือวัชระ ถือธนูศร และดุร้ายอย่างยิ่ง เป็นผู้ทำลาย ในยัษฐเวทกล่าวถึงพระอิศวรว่า "อนิล" กายแดง มีตาพันตา แต่อีกแห่งหนึ่งเรียกนามว่า "ไตรยมพก" ซึ่งแปลว่าสามตา ในหนังสือพราหมณะต่างมีเล่าเรื่องกำเนิดพระรุทไว้ว่า พอเกิดมาก็ร้องให้ พระประชาบดีผู้เป็นเทพบิดรถามเหตุผล ก็ตอบว่า เพราะยังไม่มีชื่อ พระประชาบดีจึงให้ชื่อว่า รุท (จากมูล "รุท" แปลว่าร้องให้) แต่อีกแห่งหนึ่งว่าได้ขอชื่อถึง 8 ครั้ง และได้ชื่อเป็นลำดับคือ ภพ สรรพ ปศุบดี อัครเทพ มหาเทพ รุท อิศาน และอศนี ในชั้นอุปนิษัพระรุทสำคัญขึ้นอีก จึงเรียกว่า มเหศวร

ในชั้นรามายณะและมหากาฬนั้น ก็ยังเป็นใหญ่อยู่แล แต่ผู้มีแพ้พระนารายณ์บ่อย ๆ เช่นเมื่อครั้งไปช่วยทำพาดานาสู่ในเรื่องพระอนรุทธิ์ เป็นต้น และบางทีก็มีตั้งใจใกล้เคียงระหว่างพระอิศวากับพระนารายณ์ ครั้นลงมาในชั้นหลัง ในหนังสือพวกปุราณะนั้น ก็แล้วแต่หนังสือนิยายไหน ถ้าเป็นหนังสือไศพยนิกายก็ว่าพระอิศวเป็นใหญ่กว่ายิ่งใคร ๆ แต่ถ้าเป็นหนังสือไพศณพนิกายก็ชิงเอาความเป็นใหญ่ให้พระนารายณ์ถึงแก่ให้พระอิศวรแสดงความเคารพก็มี

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงกล่าวถึงพระศิวะในบทเสภาสามัคคีเสวก ที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อการแสดงระหว่างการจัดเลี้ยงอาหารทุกวันเสาร์ที่พระราชวังสนามจันทร์ ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2526, หน้า 4-5)

...ให้พระปรเมศวร์เดชขจาย	พระผู้ผ่ายผาหลวงพะลังหาญ
ชีโคเผือกผู้ดูแลแวง	สามเนตรป้องผลาญสิ่งจัญไร...
...บัดนี้จ้ะบารัถวาย	หมายบำเรอพิตรมเหศวร
แม้พลังพลาดขาดท่าทางละคร	ขอภรรยโปรดอภัยไว้สักระ
จำเดิมเริ่มเรื่องพระนนที	ผู้เสวี่พระอิศวรนาถา
แสดงซึ่งกิจการนานา	อันเป็นหน้าที่ประจำพระนนที
หนึ่งเป็นพาหะพระตรีเนตร	แสนวิเศษสุดกระซังทั้งซบซี้
เขจรออกไปในเมฆี	เร็วประหนึ่งสกุณี่ขำนาถาบิน...
...ยามอิศวรประศาสน์ราชกิจ	นนทีสถิตฟังความอยู่ตามที
เพื่อทรงใช้ได้ไปด้วยทันที	บให้มีบกพร่องทำนองการ...

ระบำ

เชิดฉิ่ง พระอิศวกับพระอุมาทรงพระนนที (โคอุศรราช) ออก รำวน 1 รอบ แล้วหยุดกลางโรง พระอิศวกับพระอุมาเสด็จลงจากพระนนที พระนนทีกลายรูป จากโคเป็นมนุษย์แต่หัวคงเป็นหัวโค ถือไม้เท้าตำแหน่งกรมวัง ออกมานั่งถวายนั่งคม พระอิศวใช้บทว่าเสด็จเข้าไปในม่านก่อน ให้เตรียมการไว้แล้วเสด็จออกให้เทวดาเฝ้า พระนนทีถวายนั่งคมรับเทวโองการ

เสมอเถร พระอิศวกับพระอุมาเข้าโรง พระนนทีหายเข้าโรง...

...รำฉิ่ง พระนนทีเป่าสังข์ไซ่ม่าน พระอิศวกับพระอุมาประทับอยู่ด้วยกันบนพระแท่น...

...ครอบจักรวาล พระอิศวใช้บทตรัสปราโสดพระอินทร์และเทวดาพอลมควร...

...สิ้นวล พระอิศวรกับพระอุมารำคู่ พระนนทีตีตะโพน เมื่อรำจบแล้วพระอิศวรกับพระอุมากลับขึ้นพระแท่น

มหาชัย พระอิศวรอวยพรแก่เทวดา เทวดาบังคมรับพระพร...

...ร่ำจึ่ง พระนนทีเป่าสังข์ เทวดาถวายบังคม ปิดม่านนำพระแท่นพระอิศวร

ในลิลิตนารายณ์สิบปาง ได้กล่าวเกี่ยวกับพระศิวะดังนี้ (ปะจักษ์ ประภาพิตยากร, 2552, หน้า 272)

ที่ห้ำขึ้นจากน้ำ คือจันทร์

รังสิสกาวยืน เนตรไชร

องค์พระศิวะพลัน วยจับ

ทรงทัดแทนปิ่นไว้ แทบศิริ

ในฉันทและกาพย์ขับไม้กล่อมพระเสวตรวชิรพาหะ ของหลวงธรรมาภิรมณ์ (เถิก) มีบทบูชาพระศิวะ ความว่า (สมเด็จพระยาเดชาติศร, 2503 ข, หน้า 173, 188)

...ไหว้องค์มหากาลเทวินทร์ สามเนตรสนธิล

สกนธรัตัดจันทร์ เสียรภูตกรบัน

สังวาลวาสกรีสร้อยกรรฐ์

เทาะตรีแลผางบาศผอง

อาจมล้างสร้างสถาปสรพพิงษ์

อุศุภาศน์อวยพร...

...สิทธิสิทธิ์ศิวภาพจำรูญ

พิภพพิพัฒน์วัฒนา...

..ไหว้ทวยเทวราช เหिरหงส์ทรงอาศน์

อุศุภาศน์อาศน์เมษ ครรโลมยุเรศ

เกริกเกียรติเกริ่นขาม ฤทธิทำวฤทธาม

ในพิชัยสงครามคำฉันท์ ฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2460 มีบทบูชาพระศิวะก่อนกล่าวถึงเนื้อหาความว่า (วีรวัลย์ งามสันติกุล, 2555 ข, หน้า 136)

โอมนมัสสศิวาย อีศวรนารายณ์

อันเปนปิ่นโลกโลเกีย

ขอพรสิริสวัสดิ์จมี เดโชชัยศรี

กำจัดวิบัตินานา..

ในตำราพิไชยสงครามคำกลอน ต้นฉบับเจ้าพระยาศรีธรมาภิราช (เวก บุญยรัตพันธุ์) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ค่านำ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงพิชเยนทรโยธิน (สัจด์ อินทรโยธิน) เมื่อ พ.ศ.2473 ความว่า (วิวัฒย์ งามสันติกุล, 2555 ข, หน้า 200)

นโมนมัสสวียาย	อิศวรนารายณ์
อันเปนปิ่นโลกีย์	
ขอพระศรีสวัสดิ์จึงมี	เดชไชศรี
กำจัดวิบัตินานา...	

วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2468 กรมมหาดเล็กหลวง ได้ทำการรวบรวมพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ใช้สำหรับให้ข้าหลวงร้องประจำเมื่อครั้งยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระยุพราช จนเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ทรงปรับบางบทสำหรับให้เสื่อป่าร้องปลุกใจ ชื่อว่า “นมัสการคุณานุคุณ” เพื่อบำเพ็ญกุศลอุทิศกุศลแก่ทูลเกล้าฯถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีบทไหว้พระเป็นเจ้า ประกอบด้วยพระวิษณุ พระศิวะ และพระพรหม ให้คุ้มครองมนุษย์ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2468, หน้า 19-20)

อัญชยมังคมบำบวง	สิทธิธรรวศรีเกล้าวนาถา
วิษณุผู้ทรงศักดิ์ดา	งูมาเปนแท่นแสนดี
กลืนฟากลิ้นดินปืนสามารถ	เอาพญาครุฑราชมาชี
ถือสังข์จักรคทาธรณี	ปราบหม้อสุรีแรงลาน
ข้าบงคมปรเมศวร์	สถิตผาพิเศษไพศาล
ชีโคเผือกผู้ดูตระการ	เงือกเปนสังวาลเทพไทย
ยศยงทรงอินทร์ชฎา	สามตาพระแพรงแสงไส
กำจัดลารพัดโศภักย์	พินนะจัญไรกลายเป็นดี
อีกทั้งบงคมไชยะไชย	เทพไทยพรหมเมศรีเรืองศรี
ขุนห่านกาญจนาผ่องพี	พระเอามาชีแสนสบาย
สี่พักตร์แลเลงเพ่งพิศ	สี่ทิศสอดส่องมองหมาย
ปกป้องปวงภัยอันตราย	มิให้ล้ากลายเป็นโลกา
ขอพระเปนเจ้าทั้งสาม	ฟังความสุนทรวอนว่า
ขอจงทรงพระกรุณา	คุ้มเกรงรักษาทั่วไป

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 42 ตอนพิเศษ 0 ก เรื่องพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียร ปีมลฉลูชวดศก พุทธศักราช 2468 ในบทพระราชพิธีพราหมณ์ ได้มีการเชิญเทวรูปต่าง ๆ รวมถึงพระศิวะมาประกอบพิธีดังนี้ "...มีโต๊ะทองตั้ง**พระอิศวร** พระอุมา พระนารายณ์ พระลักษมี พระมเหศวรี พระพรหม พระมหาพิณณศ..."

พ.ศ. 2474 พราหมณ์ปัญจนทีศวร สุพรหมันย ศาสตรีย หรือ ป.ส. ศาสตรีย ได้ทำการรวบรวมและจัดทำรายงานสำรวจตำราพระราชพิธีพราหมณ์สยาม โดยรวบรวมจากตำราของพราหมณ์ในแต่ละจังหวัด แบ่งเรื่องต่าง ๆ ได้ 37 หมวด ซึ่งมีหมวดที่เกี่ยวข้องกับพระศิวะ รวมถึงการประกอบพิธีเกี่ยวกับพระศิวะดังนี้ (ป.ส. ศาสตรีย, 2474, หน้า 25, 27, 30, 32, 37)

1. เรื่องหมายเลข 2 "ข้าหงส์" ซึ่งมีเรื่องย่อย 2 เรื่องที่กล่าวถึงการบูชาพระศิวะคือ

1.1 คำสวดดีพระอิศวร ซึ่งตำราของอินเดียเรียกว่า "ศิวปญจากษรสุโตตรม" และกล่าวว่าคังกรจารย์เป็นผู้แต่งคำสวดนี้

1.2 คำสวดดีพระอิศวรและพระอุมา ปางพระอรณนารีศวร พระศิวะเป็นส่วนเบื้องขวา พระอุมาเป็นส่วนเบื้องซ้าย คำสวดนี้เทียบได้กับสำนวนของอินเดียที่มีชื่อว่า "อรณนารีศวรสุโตตรม" ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ประชุมสวดดีเทวดา พิมพ์ที่เมืองมัทราส (เจนไน)

1.3 คำสวดดีพระศิวะกับพระนารายณ์พร้อมกัน 1 บท ปรากฏในหนังสือ "สุภาษิตรัตนภาณูฆาการ" พิมพ์ที่เมืองบอมเบย์ (มุมไบ)

2. เรื่องหมายเลข 6 "เบญจคัพย์" เป็นพิธีเชก "คัพย์" หมายถึงสิ่งที่ได้จากโค เช่น นมวัว เป็นต้น "เบญจ" หมายถึงของห้าสิ่ง เบญจคัพย์จึงหมายถึงการนำของ 5 สิ่งจากโคมารับประทาน ซึ่งเชื่อกันว่าสิ่งเหล่านี้สามารถชำระร่างกายให้บริสุทธิ์ได้ ในปัจจุบันการจัดเบญจคัพย์ใช้น้ำเพียงอย่างเดียว

3. เรื่องหมายเลข 8-9 "กลศปูชา" และ "กุมภปูชา" เป็นตำราเชกน้ำซึ่งใช้ในการพระราชพิธี

4. เรื่องหมายเลข 10 "ราชหส์ปูชา" เป็นตำราการเชกอักษรตามร่างกายผู้ทำพิธีสำหรับการชำระและชุบกายใหม่ให้สมควรแก่การประกอบพิธี กิจประเภทนี้ตำราอินเดียเรียกว่า "นุยาส"

5. เรื่องหมายเลข 20 "พระอิศวร" มีใช้ในชั้นแรกเวลาทำพระราชพิธีพราหมณ์ต่าง ๆ ในตอนต้นและตอนปลายของพิธี "อิศวร" คล้ายกับพิธี "พราหมยชฎม" ซึ่งเป็นกิจประจำวันของพราหมณ์อินเดีย ตอนกลางเป็นตำราเชกอักษรตามร่างกาย เช่น "ราชหส์ปูชา" ที่ได้อธิบายแล้ว

6. เรื่องหมายเลข 24 "บวชพรต" ไม่ใช่การพระราชพิธีโดยตรง เป็นเพียงพิธีสำหรับผู้เป็นเชื้อสายพราหมณ์ ซึ่งสมัครรับราชการในกรมพระราชพิธี ตำราแบ่งออกเป็น "บวชพรต 3 สาย"

และ “บวชพรต 6 สาย” คำว่า 3 สาย และ 6 สาย หมายถึงสายยัชโญปวีตพราหมณ์ เนื่องจากในอินเดีย วรณะพราหมณ์ วรณะกษัตริย์ และวรรณะแพศย์ มีธรรมเนียมสวมสายยัชโญปวีตเมื่อมีอายุพอที่เรียนพระเวทได้ พิธีดังกล่าวเรียกว่า “อุปนยน” หมายถึงการเข้าไปสู่สำนักอาจารย์ ในเบื้องต้นสวมสายยัชโญปวีตเพียง 3 เส้น เมื่อสำเร็จการศึกษาจนกระทั่งแต่งงาน จึงสวมสายยัชโญปวีต 6 เส้น ได้ตรวจดูพิธีบวชพรตของพราหมณ์สยามไม่ใช่พิธีอุปนยน ในชั้นเดิมคงเป็นพิธี “สมยทีกุษา” คือการรับศีลตามลัทธิที่ตนนับถือ คงได้แต่นำสายยัชโญปวีตเพิ่มเข้าไป เนื่องจากพราหมณ์สยามเลิกทำพิธีสวมสายยัชโญปวีตตามพิธีอุปนยนแล้ว

7. เรื่องหมายเลข 27 “ไหว้พระสยมภูและพระฤๅษี” เป็นคำสดุดีพระศิวะ ตำราของอินเดียเรียกว่า “ศิวะทกษรสุโตตรม” กับ “สิงคาชฎกม” เชื่อว่าคังกรอาจารย์เป็นผู้แต่ง

8. เรื่องหมายเลข 30 “ไหว้ท้าวพระยาและนางพระยา” เริ่มด้วยคำสดุดีพระคเณศ 1 โศลก และต่อด้วยคำสรรเสริญพระศิวะทั้งหมด คำสดุดีนี้ตรงกับ “มหาเทวคหยม” คือคำร้อยแก้วสดุดีมหาเทพ (พระศิวะ)

9. เรื่องหมายเลข 3 “ขับมูลาคณียักษ์” มีเนื้อความกล่าวถึงผู้หญิงคนหนึ่งชวนผู้หญิงอีกคนให้รูดมหรสพที่เทวสถานพระศิวะก่อน

10. เรื่องหมายเลข 4 “เปิดประตูศิวาลัย” มีอยู่ 3 บทคือ บทเปิดประตูศิวาลัย บทเปิดประตูศิวาลัยดำเนินกักรลาส และบทเปิดประตูกักรลาส โดยมีต้นฉบับมาจากคัมภีร์เทวารม มีเนื้อหาสรรเสริญความกรุณาของพระศิวะ

11. เรื่องหมายเลข 25 “ปิดประตูศิวาลัย” ใช้สวดตอนปลายพระราชพิธีตรียัมปวาย-ตรีปวาย เป็นบทสวดที่รับกับบทเปิดประตูศิวาลัย ในปลายบทมีชื่อปรากฏอยู่ว่า “เทวะเมะพิ” เป็นคำที่กลายมาจากคำว่า “ติรุไวโมพิ” แปลว่าคำปากอันประเสริฐ ซึ่งเป็นที่มาของการปิดประตูศิวาลัยในคัมภีร์ทิวยุปพรนุรุม

ในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับสมุดไทยของประพันธ์ สุนทรชาติ ได้กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับพระศิวะในประเทศไทยว่าได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์ไสยศาสตร์ของอินเดียได้ ซึ่งไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ได้เล่าเรื่องราว เมื่อไฟบรรลัยกัลป์ล้างโลกจนเหลือแต่ความว่างเปล่า พระเวทพระธรรมทั้งหลายได้รวมตัวกัน แล้วเกิดเป็นพระเจ้าองค์หนึ่งมีนามว่า “ปรเมศวร” พระปรเมศวรได้เอาพระหัตถ์ลูบพระอุระแล้วสะบัดออกไปเบื้องพระพักตร์ เกิดเป็นพระเจ้าอีกองค์หนึ่งมีนามว่า “อุมภควดี” ทั้ง

¹ อายุของการเริ่มเรียนพระเวทนี้ วรณะพราหมณ์เริ่มเรียนเมื่ออายุราว 5-6 ปี วรณะกษัตริย์เมื่ออายุราว 7-8 ปี และวรรณะแพศย์เมื่ออายุราว 9-10 ปี

2 พระองค์ทรงปรึกษากันที่สร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นในโลก พระอุมาเสนอให้สร้างพระเป็นเจ้าขึ้นมาอีกองค์ พระพรเมศวรจึงเอาพระหัตถ์ขวาอุบพระหัตถ์ซ้าย เกิดเป็นพระนารายณ์ขึ้นมาอีกองค์ จากนั้นพระพรเมศวรทรงใช้พระหัตถ์ซ้ายอุบพระหัตถ์ขวาเกิดเป็นพระพรหมธาดาขึ้นมาอีกองค์ เมื่อพระเป็นเจ้าเกิดขึ้นมาครบ 3 องค์แล้ว พระพรเมศวรจึงลั่นรอกพระมังสะจากพระอุทร บันดาลให้เป็นแผ่นดิน แล้วจึงเอากุฬามณีที่ปักพระเกศปักลงเหนือแผ่นดิน พระเป็นเจ้าทั้ง 3 องค์ก็บันดาลให้เป็นเขาพระสุเมรุ จากนั้นจึงสร้างเทวดาไว้ที่เขาพระสุเมรุ จากนั้นพระพรเมศวรทรงเปลื้องสังวาลบันดาลให้เป็นพระอนันตนาคราชผู้มีฤทธิ์มาก ต่อมาพระอนันตนาคราชได้ทำให้เทพทั้งหลายมาประลองฤทธิ์กับตน พระวายุจึงอาสาสู้กับพระอนันตนาคราช (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2545, หน้า 22)

ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เมื่อวันศุกร์ที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2493 มีการแต่งตั้งสถานที่ทำพิธีพราหมณ์ โดยใช้เทวรูปพระศิวะในการประกอบพระราชพิธีร่วมกับเทวรูปอื่น ๆ ดังนี้ (ศรีพนม สิงห์ทอง, 2505, หน้า 57)

...ตั้งสถานที่ทำพิธีที่ศาลาสหทัย ตั้งราชวัติขาว 4 มุม มีฉัตรรองกระดาด 5 ชั้น ประดับต้นกล้วย อ้อย จันทน์มาก จันทน์มะพร้าว ตั้งเตียงมณฑลเล็ก มีโต๊ะทองตั้งพระอิศวร พระอุมา พระนารายณ์ พระลักษมี พระมเหศวร พระพรหม พระมหาพิณเนศวร์ กับตั้งโต๊ะเทวดานพเคราะห์ โต๊ะเบญจคัพย์ ตั้งหม้อกุ่ม 9 หม้ออยู่เบื้องขวาเตียงมณฑล ตั้งเตาใหม่ กุ่มทออยู่เบื้องซ้าย วงด้ายสายสิญจน์รอบราชวัติ และแขวนพรหมโองการทั้ง 8...

วันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2515 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช โปรดให้สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า "สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร สิริกิตยสมบุรณ์สวางค์วัฒน์ วีรชาติติยราชสันตติวงศ์ มหิตลพงศอดุลยเดช จักรีนเรศยุพราชวิสุทธิ สยามมกุฎราชกุมาร" (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 89 ตอนที่ 200 ก ฉบับพิเศษ, 2515, หน้า 3)

ท่านผู้ทรงสมโรจน์ สวัสดิคุณ ณ อยุธยา ได้นิพนธ์คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมพระเศวตวรรัตนกรีฯ ทูลเกล้าฯถวายให้พระครูพราหมณ์อ่านในงานพระราชพิธีรับสมโภชและขึ้นระวางสมโภชวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2509 ซึ่งในบทคำฉันท์ปรากฏพระนามพระศิวะอยู่ดังนี้ (สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2531, หน้า 97)

...ศิวเทพทัตจันทรบัลลังก์

อุสุภราชแข็งขลัง

ทรงตรีศูลลงอำมยของ...

ในบทกพย์ขับไม้กล่อมพระเศวตรัตนกรีฯ ซึ่งนายมนตรี ตราโมทได้ปรับปรุงจากบทนิพนธ์ของหลวงมหาสิทธิโวหาร (สืป) ก็มีพระนามพระศิวะดังนี้ (สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2531, หน้า 109)

...นพไทเทวราช	แปดกรกมลาลัน	เลอฤทธิมหันต์
อิศเรศทรงศักดิ์	ทั้งท้าวหริรักษ์	อัคนีเทวัญ
พิชเนศวรชน-	ธกumarเทวกรรม	อดุลย์เดชา...

ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา ยังนิพนธ์คำฉันท์ดุขฎิยกล่อมพระเศวตสุรคชาธารทูลเกล้าฯถวาย พระครูพราหมณ์อ่านในงานพระราชพิธีรับสมโภชและขึ้นระวางสมโภชวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2511 ณ จังหวัดยะลา ปราบกฏนามพระศิวะในบทคำฉันท์ดังนี้ (สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2531, หน้า 117)

...นบพระศุภีบัลลังก์ อศุภราชฤทธิขลัง

ธครองไกรลาสสิน...

นายมนตรี ตราโมท ยังแต่งกาพย์ขับไม้กล่อมพระเศวตสุรคชาธารทูลเกล้าฯ ถวายข้าราชการกรมศิลปากรขับประกอบขอสามสายและบัณเฑาะว์ วันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2511 ก็ปรากฏพระนามพระศิวะดังนี้ (สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2531, หน้า 133)

...สรวนซีพัญชลิต	จัดพัตรศักดิ์สิทธิ์	ทรงหงส์เหินสวรรค์
ศิวจอมไกรลาส	ทรงโคอุสุภราช	หรือองค์ทรงสุบรรณ
วิษเนศวรชน-	ธกumarเทวกรรม	เกริกเรื่องฤทธา...

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อทรงดำรงพระยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดา กิติวัฒนาดุลโสภาคย์ พระราชนิพนธ์คำฉันท์ดุขฎิยกล่อมพระศรีนราธิราชกิริณี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีรับสมโภชและขึ้นระวาง ณ จังหวัดนราธิวาส วันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2520 ปรากฏพระนามพระศิวะว่า (สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2531, หน้า 35)

...ให้องค์ศิวะเจ้าสากล	ทรงอุสุภเสด็จดล
ทรงอินทรทงา	
ศอนิลปิ่นจันทจุฑา	มุ่นพระเกศา
รองรับคงคาสาคร..	

ในบทกพย์ขับไม้ ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชนิพนธ์ได้ปรากฏพระนามพระศิวะดังนี้ (สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2531, หน้า 49)

...ไหว้ไทเทเวศร	องค์พระพรหมเมศ	เกล็นเหนือขุนหาน
พิษณุรายณ์	นอบเกล้าตั้งวาย	สังข์จักรศทาภูธร
พระสยามภูวนาณ	ทรงพฤษภษาณ	ปศุบดี...

วันที่ 25 พ.ค. 2521 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชินีพณธิ์ ดุชฎีสั่งเวยช้างลำคัญ 3 เชือก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธี สมโภชและขึ้นระวางสมโภช ณ จังหวัด เพชรบุรี ในดุชฎีสั่งเวยปรากฏพระนามพระศิวะว่า (สำนักงาน เสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2531, หน้า 61)

...นบอิศวรศนาคสังวาล	ทรงตรีศูลธกร
นนทิเทพพาหนะทรง...	

ในกาพย์ขับไม้ที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชินีพณธิ์ และ ศิลปินกรมศิลปากรขับกล่อมในงานพระราชพิธีรับสมโภชและขึ้นระวางสมโภช ปรากฏพระนาม พระศิวะในบทบูชาเทพว่า (สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2531, หน้า 71)

อาราธน์เทพทั่วทั้ง	ถิ่นสถาน	
พรหมเศศร์มเหศร์หาญ	เกิดเกล้า	
นารายณ์เขียวเชิงชาญ	ชูเชิด	
เผด็จจุคคชแผ้ว	เผือกผู้มดุงคุณ	
สรวมศรีไตรรัตน์	กิลศบ้ำบัต	บำเบิกการัญญ
ปางไทเทเวศร์	อิศวรพรหมเมศ	พิษณุหนุน
อัคนีสุนทร	ฤทธิอดุลย์	อเนกเดชา...

จากวรรณกรรมและกฎหมายที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เห็นได้ว่าวรรณกรรมแทบทั้งหมด อธิบายถึงลักษณะทางประติมานวิทยาของพระศิวะ คือ ทรงมีพระเนตรที่ 3 อยู่บนพระนลาฏ ทรง ถือตรีศูลเป็นอาวุธ ทรงมีพาหนะคือโคนนทิหรือวัวเผือก (มีการอธิบายลักษณะโคนนทิแตกต่างจาก ฉบับอื่น ๆ คือ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ของรัชกาลที่ 2 ที่กล่าวว่าโคนนทิมีสีด้า) มีนาครหรืองูเป็น สังวาล มีวิมานอยู่ที่เขาไกรลาส ทั้งนี้บทบาทของพระศิวะจากวรรณกรรมเห็นได้ว่ามีอยู่ 2 บทบาท หลัก คือทรงเป็นผู้สร้าง ซึ่งปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องสุริยาศศิธร และอีกบทบาทหนึ่ง คือทรงเป็นเทพผู้ทำลายในเทพตรีมูรติ โดยบทบาททั้งสองประการนี้ก็เคยปรากฏอยู่ในวรรณกรรม สมัยอยุธยาเช่นกัน อันแสดงให้เห็นว่าคติความเชื่อเรื่องพระศิวะก็ยังคงสืบเนื่องต่อมาจากสมัย อยุธยา

สรุปได้ว่า งานวรรณกรรมข้างต้นมีบทสรรเสริญพระศิวะเพื่อความเป็นสิริมงคลต่อการประกอบพระราชพิธีหรือพิธีกรรมต่าง ๆ ในฐานะเทพองค์หนึ่งในพระตรีมูรติที่ถือเป็นเทพสูงสุดในศาสนาฮินดู นอกจากนี้ยังถือว่าพระศิวะทรงมีคุณสมบัติด้านการประทานพร หากบูชาและสรรเสริญพระศิวะก็จะทำให้ความปรารถนาต่าง ๆ ประสบผลสำเร็จ

ศิลปกรรม

การสะท้อนคติความเชื่อเรื่องพระศิวะแบบจารีต ยังปรากฏภาพเทพเจ้าต่าง ๆ รวมถึงพระศิวะในจิตรกรรมบนบานประตูและหน้าต่าง โดยมีความเชื่อว่าเทพเจ้าต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นผู้ดูแลพุทธศาสนา สำหรับภาพพระศิวะหรือพระอิศวรที่ปรากฏอยู่ตามบานประตูและหน้าต่างในวัดเขตกรุงเทพมหานคร มี วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร และวัดบวรสถานสุทธาวาส ซึ่งวาดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3-4

ภาพที่ 4-2 พระอิศวรทำมหาอนุหัก โดยมีคำบรรยายใต้ภาพว่า “พระอิศวรสร้างมหาอนุด้วยลำไผ่ศรีสุกอันสุกขั้วฉนวนะดาบศกวางย ครั้นก่งขึ้นลำไผ่นั้นหักเบื่องปลายเกิดวานรชาพูวราชเบื่องตันเกิดอสูรเวร่ำพาย” วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร

ภาพที่ 4-3 พระอิศวรวางช้างไล่ทศกัณฐ์ (ภาพซ้าย) และภาพพระอิศวรจ้างธนูมหาโมลีหัก (ภาพขวา) วัดบวรสถานสุทธาวาส

ภาพที่ 4-4 พระอิศวรกับพระอุมาทรงโคหนทิ (ภาพซ้าย) วัดบวรสถานสุทธาวาส

ภาพที่ 4-5 พระอิศวรสร้างหิมพานต์ในร่มไม้ศุภขรมย์ (ภาพซ้าย) และภาพพระอิศวรให้พรนทก
(ภาพขวา) วัดบวรสถานสุทธาวาส

ภาพที่ 4-6 พระอิศวรปราบอสูรมูลาคะนี (ภาพซ้าย) และภาพพระอิศวรปราบอังกูรพรม
(ภาพขวา) วัดบวรสถานสุทธาวาส

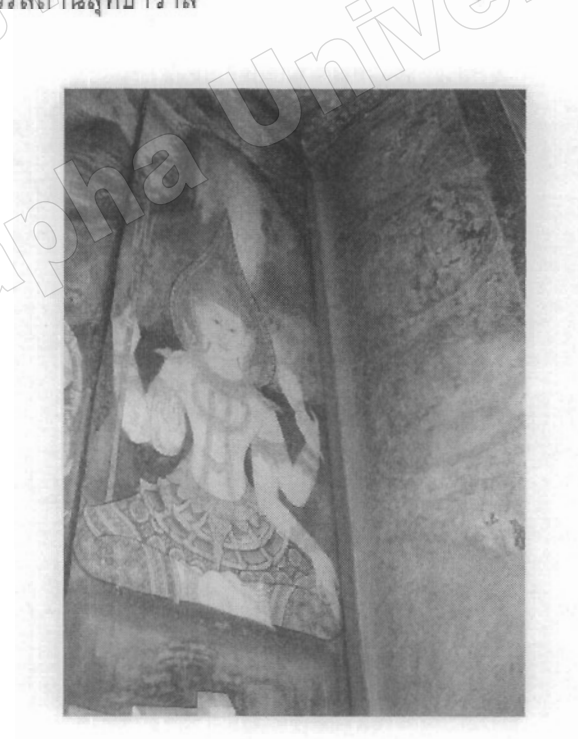
ภาพที่ 4-7 พระอิศวรปราบมหาไชยอสูร (ภาพซ้าย) และพระอิศวรปราบตรีบุรุษ (ภาพขวา)
วัดบวรสถานสุทธาวาส

ภาพที่ 4-8 พระอิศวรกับพระอุมาประพาสจักรวาล (ภาพซ้าย) และภาพพระอิศวรกับพระอุมา
ทรงสูงสูดมารพาหนะ (ภาพขวา) วัดบวรสถานสุทธาวาส

ภาพที่ 4-9 พระอิศวรปราบมหาพลอสูร (ภาพซ้าย) และภาพพระอิศวรปราบภายักษ์อสูร (ภาพขวา) วัดบวรสถานสุทธาวาส

ภาพที่ 4-10 พระอิศวร ได้ภาพเขียนกำกับว่า “พระศิวา” พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

ภาพที่ 4-11 พระอิศวรกับพระอุมาทรงโคนนทิ ได้ภาพเขียนกำกับว่า "พระอิศวรกับพระอุมา
ทรงโคเลตต์ไปไกรลาส" พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

ภาพที่ 4-12 พระอิศวรทรงธนู ได้ภาพเขียนกำกับว่า "พระปรเมศวรทรงธนูโมลี" พระอุโบสถ
วัดสุทัศนเทพวราราม

ภาพที่ 4-13 พระอิศวรกับพระอุมาทรงจระเข้ ได้ภาพเขียนกำกับว่า “พระอิศวรกับพระอุมาทรง
สูงสูดมารพาหนะไปมหาสมุทร” พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม

ภาพที่ 4-14 พระอิศวรปราบกรุงพาลียักษ์ ได้ภาพเขียนกำกับว่า “พระอิศวรปราบกรุงพาลียักษ์
เพื่อ...” ภาพพระอิศวรปราบอสูรควาย ได้ภาพเขียนกำกับว่า “พระอิศวรทรงสังวาล
ชีวะโมดปราบหมู่หิระระอสูร” (ภาพขวา) พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม